

AVESTA DİLİNİN TARİHİ COĞRAFYASI*

Ulaş Töre SİVRİOĞLU**

ÖZET

Zerdüştilerin kutsal kitabı olan Avesta'nın nerede ve ne zaman derlendiği hâlâ kesin olarak belirlenememiştir. Avesta metninin tarihsel olaylar karşısındaki suskunluğu, Aryanların geniş bir coğrafyaya dağılmış olması ve Avesta'nın oldukça geç tarihlerde yazıya geçirilmesi, Avestik metinlerin oluştuğu yer ve zamanın belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle Avesta'nın tarihi coğrafyasını belirlemek için Avesta metinlerin söz varlığına, gramer yapısına ve metinlerde bahsedilen toplumsal yapının arkeolojik-tarihsel verilerle mukayesesi yoluna başvurulmaktadır. Avesta üzerinde yapılan gramer incelemeler Avesta dili Sanskrit dili arasında büyük benzerlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Avesta'nın Gāthālar adı verilen en eski bölümlerde bu benzerlik daha belirgindir. Bu durum dilbilimcilerin Avesta'nın en eski bölümlerinin Vedalarla çağdaş olduğunu ve Avesta'nın Hindistan'a yakın bir coğrafyada derlenmeye başladığını düşünelimlerine yol açmıştır. Gāthālar'dan sonra yazıldığı düşünülen Vendidad, Yaştlar, Visperad gibi bölümlerde ise Sanskrit dili ile ortaklığın bir ölçüde azalması Aryanların göçler yoluyla birbirlerinden ayrılmasıyla açıklanmaktadır. Bu yayılımın ana hattının kabaca Hindistan'ın Kuzey-Batısından İran içlerine doğru olduğu düşünülmektedir.

Başlangıçta sadece dilbilimsel kanıtlarla ispatlanmaya çalışılan bu teori zaman içerisinde arkeolojik kanıtların da devreye girmesiyle maddi kalıntılarla da desteklenmeye çalışılmıştır. Avesta metninde manzarası çizilen toplumsal hayatın arkeolojik izleri aranmış ve tutarlı bazı sonuçlara da ulaşılmıştır. Örneğin Avesta'da en önem verilen hayvanlar olan atların ve köpeklerin insanlarla birlikte gömüldüğü mezarlar ele geçmiştir. Avesta'nın içerik olarak eski bölümleri olan Yaştlar ile İran ve Hazar çevresinin arkeolojik buluntularının örtüştüğü görülmüştür. İran coğrafyasında MÖ XIV. Asırdan itibaren görülmeye başlanan demir aletler de Avesta'da kutsanan demir madeninin bir yansıması olarak yorumlanmış ve Aryan göçleriyle ilişkilendirilmiştir. Avesta'nın görece geç derlenen bölümlerinden Vendidad ise devletleşme aşamasını yansıtmaktadır ve daha ziyade İran'ın siyasal örgütlenme konusunda daha ön plana çıkan eski Med ve Pers veya Parth coğrafyasıyla bağlantılı olduğu tahmin edilmiştir. Özet olarak Bu çalışmada özellikle Avesta'nın gramer yapısı, söz varlığı ve toplumsal manzarası dilbilimsel ve arkeolojik kanıtlar yoluyla incelenerek bu eserin oluşum tarihi ve yeri saptanmaya çalışılmıştır.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Tarih, El-mek: ardasir_aslan@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Avesta Tarihi Coğrafyası, Avesta Dili, Mazdaizm, Sanskritçe, Persçe.

THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE AVESTAN LANGUAGE

ABSTRACT

The sacred book of Zoroastrians, The Avesta can not be still stated definitely where and when it was collected. The silence of avestan texts towards historical events, the large geographical spread of the Aryans and being too late to handwrite Avesta complicate the determination of place and time which avestan texts created. Therefore, it is applied to the comparison of the social construction into texts with archeological and historical data, to the lexicology of avestan texts, the grammatical structure, in order to indicate historical geography of Avesta.

Being examined the grammar of Avesta, the lexicology and the social view at this study, it is managed to determine the date and the place of this work's creation. It is definite that after years of researches that have been made over The Avesta related to its grammatical background, it is lucid that that language made use of The Avesta demonstrates a great deal of similarities with the Sanskrit.

Furthermore; in the old chapters of the Avesta called Gathas show that these similarities much more identical and visible in comparison with known chapters. This situation leads researchers to think that both the oldest parts of the Avesta and the Vedas were written in the mean time at the same era. Moreover; it is thought that the Avesta was compiled in the environment of today's present time India. It is reckoned that chapters like the Vendidad, Yashts, Visperad have been introduced after the Gathas, additionally, it is explained that immigration of Aryans for some degree influenced resemblance of the languages, such as; The Sanskrit and the language made use of the Avesta. In addition to this, direction of the migrations was from North west India into Iran.

At first sight, theory tried to be explained by ethimological perspective, now; after over the yaears is also supported by concrete, nonabstract branches of science, namely, Archeology. In the text of the Avesta, researchers also found out that sociological life segments took part in the Avesta. For instance, the most sacred animal figure stated in the Avesta was Horse and the other animal figure given importance to was Dogs that all were excavated and found out in graves being near to Iran and Hazar surroundings. Additionally, hand crafted tools made by Iron were also found out in spelchers. Iron as an element and mine, it was stated as sacred in the Avesta texts so; that situation demonstrates that the Avesta was written and compiled by people who took part in the Avesta; for instance, Iron mine taken advantage of tool making in that area is also initiated with the Aryans so, it gives us a clue that cultural integration also influenced texts of the Avesta.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

In the late texts of the Avesta, so called; Vendidad reflects stages of being government and political organization of the Iran and the groups which affected the stages of the political developments of Iran, for example; Median, Persian, Parthian.

All in all, in this essay grammar structure of the Avesta, its language and its ethimological background and social life patterns were tried to be explained and illuminated with the help of grammatical and archeological concrete evidences in order to target the origin of the Avesta and the time when it was collected.

Key Words: The Historical Geography of The Avesta, Avestan Language, Mazdaism, Sanskrit, Old Persian.

Giriş: Antik Kaynaklara Göre Avesta'nın Tarihi Coğrafyası

IX. Asırda yazılmış olan *Bundahişn* adlı Mazdaist derlemeye göre Zerdüş, Ahura Mazda'nın kendisine naklettiği Avesta'yı İskender'den 258 yıl önce Kral Viştaspa'ya sunmuştur¹. Ünlü Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus, Pers Hükümdarı Büyük Darius'un da (MÖ 522-486) babasının adının Viştaspa olması nedeniyle bu ikisini aynı kişi olduğunu düşünmüş ve Zerdüş'ün Darius'la çağdaş olduğunu belirtmiştir². Birünî gibi Müslüman yazarlar da Zerdüş'ün İskender'den 258 yıl önce yaşadığını ileri sürmüşlerdir³. İskender İran'ı MÖ 330'da fethettiğine göre Zerdüş'le Viştaspa'nın buluşması için önerilen tarih *Bundahişn*'e göre MÖ 588'dir. Zerdüş'ün bu esnada 40 yaşında olduğu ve 77 yaşında öldüğü rivayet edildiği için geleneksel anlatımlara göre Peygamber MÖ 628-551 yılları arasında yaşamıştır⁴.

Avesta'nın en eski bölümleri olduğu tahmin edilen Gāthālar'a göre Zerdüş kendi ülkesinde veya kabilesinde değer görmemiş ve Kral Viştaspa'nın yanına sığınmıştır. Ancak Gāthālar'da ne Zerdüş'ün nereli olduğu ne de Viştaspa'nın krallığının yeri hakkında kesin sonuçlar çıkarabilecek bilgiler verilmemektedir. Ktesias'ı takip eden Ammianus Marcellinus Romalı Zerdüş'ün Baktria'lı (Modern Kuzey Afganistan) olduğunu savunmuşlardır⁵. Ortaçağda yazılmış Mazdaist ve İslâmî eserler ise genellikle, Zerdüş'ün Azerbaycan veya Kuzey-Batı İran'da doğduğunu daha sonra Baktria Kralı olan Viştaspa'nın yanına sığındığını ileri sürmüşlerdir⁶.

Avesta Dilinin Eskiği

Yukarıda kısaca aktardığımız geleneksel anlatımların aksine modern dil bilimciler Avesta metinlerinin geleneklerin verdiği tarihlerden daha eski olduklarını kabul etmektedirler. Avesta'nın Avrupa'da tanınmaya başladığı ilk dönemlerde (18. Asır) eldeki en eski Avesta metninin 1278 tarihli olması nedeniyle bu dilin ne kadar geçmişe uzanabileceği tartışma konusu olmuştur. Ancak Hint-Avrupa dilleri üzerine araştırmaların artmasıyla Avesta'nın Hint-İran (Aryan) dillerinin kadim bir üyesi olduğu anlaşılmıştır. Hint-Avrupa dilleri konuşan topluluklar tahminen MÖ 5-4. binde ortak bir anavatandan tüm dünyaya dağılmışlar, ailenin Germen, Baltık, Latin, Yunan ve Slav dillerini konuşan kolları tarihsel süreç içerisinde Avrupa kıtasını iskân ederken; Hint-İran (Aryan) dil grubu Hindistan ve İran coğrafyasına yerleşmişlerdir.

¹ Bundahişn (Great) XXXVI-9.

² Ammianus Marcellinus Kitap XXIII.6.32.

³ Birünî, *El-Asar'ül Bâkiye-Mâziden Kalanlar*, Selenge, s.53.

⁴ Eliade M, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Cilt I*, İstanbul, 2003, s.376.

⁵ Ammianus Marcellinus, Book, XXIII.6.32.

⁶ Birünî, age, 176, İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't Tarih* Cilt 1 s.236-237.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Geniş ve uzun bir geçmişe dayanan bu dağılıma rağmen birbirlerine en uzak konumda olan Hint-Avrupa dillerinde bile ortak noktalar bugün de bulunabilmektedir. Akraba diller arasındaki bağlar, Hint-Avrupalıların nasıl bir anavatanda yaşadıkları ve birbirlerinden koştukları dönemde hangi ekonomik-sosyal düzeyde oldukları hakkında da ipuçları vermektedir. Örneğin İngilizce inek/sığır anlamına gelen *cow* ile Latince *ceva* ile Avesta'da ve diğer İranî dillerde aynı anlama gelen *gaw*⁷ sözcüğünün yakınlığı bu toplulukların ayrışmalarından önce hayvancılık yaptıklarını kanıtlar. *Araba* kelimesinin karşılığının Avesta ve Sanskritçede *ratha*, Latince *rota* olması ve İrlanda (Kelt) dilinde ise *roth*'un tekerlek anlamına gelmesi tekerleğin icat edildiği MÖ 3500-3000 civarında Hint-Avrupalıların henüz ortak bir alanda yaşadıklarını göstermektedir. Ki tekerlek kullanmaları Hint-Avrupalıların bu ölçüde geniş bir alana dağılmalarını kolaylaştırmıştır. *Buğday* kelimesinin Sanskritçe *yāva*, Avesta'da *yav-jav*, Litvanca *javai* olması Hint-Avrupalıların dünyanın dört biryanına dağılmadan önce ilkel bir tarımla da ilgilendiklerini kanıtlamaktadır.

Hint-Avrupalı kavimlerin anavatanlarını terk etmesiyle Hindistan'a yönelen ve bilim dünyasının Hint-İran veya Aryanlar adını verdiği toplulukların bir kısmı tahminlere göre MÖ 2000-1500 dolaylarında Hindistan'ın kuzeyine yerleşmiştir.⁸ *Aryan/Āri* adı Sanskritçe de soylu anlamına gelmektedir. Avesta'da bu halkın anayurdu *Aryana Vaejah*, olarak anılır. Ve Aryanlar birçok metinde yüceltilirler. "Biz Aryan uluslarına mutlu bir yerleşim alanı veren (...) geniş otlaklara sahip Mithra'ya içki adağı sunarız".⁹ Pers hükümdarı Darius (MÖ 522-486), Nakş-i Rüstem'deki yazıtında kendisinin Viştaspa'nın oğlu bir Pers, Aryan soyundan bir Āri olduğunu söylemektedir (*Ādam Dārayavahuş... Vištaspahyā putra... Pārsa... Āriya Āriya citra*)¹⁰ ki modern *İran* ismi de bu kelimedenden türemiştir.

Ancak ilginç olarak Aryan dilinin en eski yazınsal kanıtları ne Hindistan ne de İran'da bulunabilmiş; Anadolu'daki Hitit arşivlerinden elde edilebilmiştir. MÖ XV. Asra ait yazılı belgelerde Hititlerle Mitanniler arasındaki bir barış antlaşmasında ve Mitannili at terbiyecisi Kikkuli'nin raporunda Hint-Āri dilinin orijinal metinleri yer almaktadır. Barış antlaşması metninde eski Hint-İran tanrıları olan Mithra, İndra ve Varuna'nın adı anılmakta, at eğitimi ile ilgili olanda ise, atların rengi ve yürüyüş adımlarının sayıları verilirken Sanskritçenin en eski metinleri olan Vedalarda kullanılan kelimelere rastlanmaktadır.

KELİMELELER	MİTANNİCE	SANSKRİT	AVESTA
boz	parita	palita	paōiriša
kızıl	pinkara	piggala	suçra
kahverengi	babru	babhru	açşēṇa
savaşçı	marya	marya	marətan (adam)
bir	aika	ekam	aēva
üç	tri	tri	thri
beş	panza	pāñca	pañca
yedi	satta	saptā	haptan
dokuz	na	nāva	navan

⁷ Bu çalışmada -aksi belirtilmedikçe- Avesta sözcüklerinin karşılığı için bu alanda hâlen en yetkin eser olan *K.E. Kanga English-Avesta Dictionary, Bombay, 1909.* kullanılmıştır. Ayrıca Kanga Sözlüğü'ndeki kelimeler A.V. Jackson, *Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary*, Stuttgart, 1893. adlı eseriyle de mukayese edilmiştir.

⁸ Mallory, J.P, *Hint Avrupalıların İzinde, Dil, Arkeoloji ve Mit*, Ankara, 2002, s.45.

⁹ Avesta, Yaşt 10/4.

¹⁰Tolman, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, 1893, s.79

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Mitannice metinler Sanskrit ve Avestik dilin arkaikliğine dolaylı yoldan bir kanıt sağlamıştır. Bu metinlerin İranî dillerden ziyade Hint-İran ortak diline bağlanmasının nedenleri renklerdeki farklılık ve daha da mühimi *saptā* örneğinde görüldüğü üzere (s/h) ses değişiminin olmamasıdır. Hint-İran dil ailesinden kopan İranî dillerin en bâriz özelliklerinden biri Sanskrit-Hint dilindeki (s) seslerinin İran dillerinde (h) ye dönüşmesidir. Bu ses değişimini ileride daha ayrıntılı inceleyeceğiz.

Avesta ve Sanskrit Dilinin Mukayesesi

Avestik metinlerinin sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için Avesta dilinin, ileri derecede çözümlenmiş antik Hint dili Sanskritçe¹¹ ile mukayesesi şarttır. Zira Gāthā'ların ve diğer Avesta bölümlerinin Sanskrit metinleriyle gramer yönünden benzerliği, Avesta'nın derleniş tarihinin geriye çekilmesinin ve Avesta'nın İran doğusuna, Baktira-Sogdiana çevresine yerleştirilmesinin en önemli nedenlerinden birdir. Sanskritçe bir İranî dil değildir ama Avesta diline yakınlığı nedeniyle İranî dillerin evriminin incelenmesinde temel bir rol oynamayı sürdürmektedir. Hatta Avesta'nın grameri üzerine çalışan ilk araştırmacılar genellikle Avesta dilini Sanskritçe üzerinden incelemiştir. Bu türden klasikleşmiş eserlere A.V. Jackson'ın *An Avesta Grammar in Comparasion With Sanskrit* (1852) örnek verilebilir.

Sanskritçenin en eski metinleri olan ve MÖ 1800-1400'lerde olduğu tahmin edilen Vedalar ile Gāthā'lar arasındaki linguistik ve düşünsel benzerlik, Gāthā'ların en azından MÖ 1200 dolayına yerleştirilmesi gerektiği tezini doğurmuştur¹². Bu teze göre Avesta'nın en eski bölümleri olan Gāthālar, İran dillerinin Hint dillerinden ayrıldığı ancak bu ayrılmanın üzerinden uzun bir zaman geçmediği bir periyotta oluşmuş olmalıdır.

Sanskritçe ile Avesta dili sözcük varlığı açısından büyük benzerlik taşırlar. Sadece bazı kelimelerin okunuşlarında farklılıklar vardır. Örneğin yukarıda da belirtildiği üzere Sanskritçedeki (s) sesi çoğu zaman Avesta'da (h) ye dönüşür. Rasmusk Rask (1787-1832) kuramlaştırdığı şekilde iki dil arasındaki tutarlı ses değişimleri bu diller arasında ilişki olduğunu gösterir¹³. Ancak bu ses değişiminin tesadüfleri aşan bir tutarlılık düzeyinde kendisini takip etmesi gerekir ki Avesta ve Sanskritçe arasında bu açıdan güçlü bir tutarlılık vardır.

KELİMELER	SANSKRİT	AVESTA
domuz	sū	hū
güneş	svar	hvar
söz-kelime	srāvas	sravah
kendi-kendisi	svá	hva
oturmak	sad	had
takip etmek	sac	hac

¹¹ Sanskritçenin yazıya geçirilmesi tahminen MÖ 600 dolaylarındadır ancak Rig-Veda gibi metinlerin arkaik yapısı bu dilin çok daha eski dönemlerde oluştuğunu göstermektedir. Zira bu Vedik metinler daha öncede değinildiği üzere Hindistan coğrafyasına işgâlciler olarak girmiş göçebe yalın bir topluluğa aittirler. Her ne kadar İndus medeniyetini yakanların Aryanlar olup olmadıkları konusunda arkeologlar emin değillerse de; MÖ 1800'ler sonrasında İndus medeniyetinin yerini alan daha pastoral kültürün Aryanlara ait olduğu konusunda mutabıktırlar. Mallory,age,s. 44-61

¹² Mallory,age, s.66

¹³ Örneğin Türkçe ile akraba olan Kırgızca arasında bu türden kurallı bir ses değişimi vardır. Türkçedeki “y” sesi Kırgızca’da “c” olur. Örneğin Türkçe yakın, yar, yarış, yaş, yay, yaz, yel, yiğit, yok, yol, yumurta sözcüklerinin Kırgızcadaki karşılıkları sırasıyla; cakın, car, carış, caş, caa, cay, cel, cigit, çok, col, cumurta’dır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Başka bir ses değişimi de Sanskritçedeki (j/c) sesinin Avesta'da (z)ye (p) sesinin de (f) ye dönüşmesidir. Örneğin;

KELİMELELER	SANSKRİT	AVESTA
kabile	jantū	zantū
yer-yer yüzü	cām	zam
deniz	crayah	zrayah
tanrı/melek	yajatha	yazata
arkadaş	priya	frya
soru	prasna	frašna
belirgin	prōkta	fraoṣta

Her ne kadar kelime ortaklıkları ve kurallı ses değişimleri iki dil arasındaki yakınlık için belirli bir fikir verse de diller arasındaki akrabalıklarda salt kelimelere güvenmek yanıltıcı olacaktır. Zira kelimeler bilindiği üzere tıpkı emtia ürünleri gibi dolaşım halindedirler ve iki dil arasında alışverişi kanıtlamakla birlikte bu dillerin akraba olduklarını tek başlarına ispat edemezler¹⁴. Asıl bakılması gereken yer dillerin grameridir. Zira bir dil ne kadar yabancı kökenli sözcük alırsa alsın gramer yapıları özellikle de fiiller, isim çekim ekleri vb. yapılar yabancı etkilere önemli bir direnç gösterirler¹⁵. Bu nedenle Sanskritçe ile Avesta'nın neredeyse aynı dilin lehçeleri kadar birbirlerine yakın olduğunu göstermek için gramer yapılarına bakılmalıdır.

Sanskritçe ile Avesta'nın gramerleri arasında önemli farklar bulunmamaktadır. Örneğin Avesta'daki $\sqrt{-bar}$ (taşımak) ile Sanskrit $\sqrt{-bhār}$ (taşımak) fiillerinin şimdiki zamanda çekimlerine bakalım:

$\sqrt{-bar}$ şimdiki zaman	SANSKRİT	AVESTA
(ben) taşıyorum	bhārāmi	barāmi
(sen) taşıyorsun	bhārasi	barahi
(o) taşıyor	bhārati	baraiti
(biz) taşıyoruz	bhārāmasi	barāmahi
(siz) taşıyorsunuz	bhāratha	baratha
(onlar) taşıyorlar	bhāranti	barainti

İki dil arasında sadece tonlama ve yukarıda da bahsedilen (s/h) ses değişimi farkı olduğu görülmektedir.

$\sqrt{-bar}$ (taşımak) fiilinin emir kipine bakalım:

¹⁴ Hiçbir akrabalığı olmayan Türkçe ve Rumca arasında tarihsel birliktelik sonucu kurallı bir ses değişimi ilişkisi yaşanmıştır. Anadolu'daki yer isimleri Türkçeye geçerken "p" sesleri "b" ye dönüşmüştür. Gallipolis = Gelibolu, Tirepolis= Tirebolu, Pergamon = Bergama, Paleokastro = Balıkesir, Prussa = Bursa vb.

¹⁵ Örneğin Osmanlı divan edebiyatının tüm ağıdalı yapısına rağmen fiiller Türkçe kalmayı başarmıştır. Nahifî'nin yaptığı Mesnevî tercümesinden herhangi bir dörtlüğe göz atarsak: "Olmasaydı halk mahcub u kesif, Hem gelûlar olmasa teng ü zaif, Medhini şartınca eyledim edâ, Gayrı nutk ile olurdum leb-kûşa" sadece fiillerin Türkçe olduğu görülecektir. (Halk perde ardında ve görünmez ve boğazlar dar ve zayıf olmasaydı. Senin medhini gereğince edâ eyler bir başka türlü konuşurdum). Mesnevî Cilt V, Nahifî Tercümesi MEB Yayınları, İstanbul, 2000. s.22-23

√-bar emir kipi	SANSKRİT	AVESTA
(sen) taşı	bhára	barā
(o) taşıın	bháratu	barātu
(siz) taşıyın	bhárata	barata
(onlar) taşıınlar	bhárantu	barəntu

Aynı fiilin dilek şart çekimlerine bakalım:

√-bar dilek şart	SANSKRİT	AVESTA
(ben) taşısam	bhārāni	barāni
(sen) taşısan	bhārāsi	barāhi
(o) taşısa	bhārāti	barāiti
(biz) taşısak	bhārāma	barāma
(siz) taşısanız	bhārātha	barātha
(onlar) taşısalır	bhārān	barān

İsmi hal eklerine bakıldığında Sanskritçe ile Avesta grameri arasındaki benzerlik daha net ortaya çıkar. Avesta'da dağ anlamına gelen *gairi* ile Sanskritçedeki aynı anlama gelen *giri*'nin¹⁶ çekimleri karşılaştırılalım:

İSMİN HALLERİ	SANSKRİT	AVESTA
yalın	gir-i	gair-i
- i hali	gir -im	gair-īm
-e hali	gir -áyē	gar -æe
-de hali	gir- ā	gar-a
-den hali	gir-ēs	gar-ōiṭ
birliktelik ¹⁷	gir-i	gair-i
-in hali	gir-ēs	gar- ōiṣ
seslenme	gir- ē	gair- e

Sanskritçe ile Avesta dilinde aynı cümlenin yazımında ortaklık belirginleşir. Sanskritçe ile Avesta dilinin benzerliğini göstermek amacıyla A.V. Jackson tarafından yazılmış¹⁸, J.P. Mallory'nin de yıllar sonra alıntılıdığı örnek bir cümleye bakarsak;

Bu güçlü kudretli tanrı Mithra, dünyadaki varlıkların en güçlüsü, ona saç(1) sunarak tapınacağım	SANSKRİT	AVESTA
	tam amavantam yajatam suram dhamasu savistham Mitrām yajai hotrabyah	təm amavantəm yazatəm surəm damohu səvistəm Mithrām yazai zaotrabyo

(s/h) (dhamasu-damohu) ve (j/z) ses değişimi (yajai-yazai) hemen fark edilecektir.

¹⁶ İsim çekimlerinde hem Sanskrit hem de Avesta dilinde sonu farklı seslilerle biten kelimeler farklı eklerle çekilirler. Bu nedenle benzerliklerin yakalanması için bu tabloda olduğu gibi aynı sesle biten isimlerin karşılaştırılması gerekir.

¹⁷ Türkçenin aksine çoğu Hint Avrupa dilinde ayrıca Sanskritçe, Avesta ve modern Farsçada ismin sekiz veya dokuz hali vardır. Bunlar Instrumental (biz birliktelik olarak verdik) , Genitive (biz –in hali olarak verdik) ve Vocative (biz hitap/ seslenme olarak verdik) dir.

¹⁸ Jackson An Avesta Grammar, XXXII, Mallory, age, s.45

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

İncelediğimiz tüm bu veriler Avesta dilini konuşan insanların artık Sanskritçe konuşanlarla yollarının ayrıldığını ancak bu ayrımın üzerinden uzun bir süre geçmediğini göstermektedir. Dilbilimciler bu sürenin maksimum 500–600 yıl olabileceğini düşünmekte ve Avesta'nın erken metinlerini bu nedenle MÖ 1200 dolayına yerleştirmektedirler. Bu metinler sözlü veya yazılı olarak nesilden nesile aktarılmış, asırlar içinde İranlıların anlayamayacağı bir lehçeye dönüşmüştür. Aynı evrim Hindistan'da da yaşanmış ve Sanskritçe sadece ruhban sınıfın kullandığı bir dil hâline gelirken halk Prakrit denilen sade bir Hintçe konuşmaya başlamıştır. Ancak Ortaçağ'da bir İspanyol ve Fransız rahibin aralarında Latince konuşarak anlaşabilmesi gibi Zerdüşt rahipleri ile Hint Brahmanları birbirlerini anlayabilecek bir kadim dil bilgisini korumuşlardır. İslâm fetihleriyle İran'dan kaçan Mazdaistler Hindistan'a sığındıklarında bu dil yakınlığı önemli bir avantaja dönüşmüştür.

Gāthālar ile Diğer Avesta Bölümleri Arasındaki Diyalekt Farklılıkları

Geleneksel anlatımlara göre Avesta Zerdüşt tarafından yazılmış ve Kral Viştaspa'ya sunulmuştur. Oysa modern araştırmacılar Avesta metinlerinin linguistik, etnolojik, teolojik ve mantıksal açılarından birbirlerinden farklı olduğunu, bu metinlerin–Tıpkı Tevrat gibi– farklı zamanlarda ve farklı yerlerde derlendiği görüşündedir. Günümüzde genel olarak Avesta'nın en eski metinlerinin Yasna bölümünde yer alan Gāthālar olduğu, Yaştlar, Visperad ve Vendidad gibi bölümlerin daha sonraki asırlar içinde eklendiği ve sadece Gāthālar'ın Zerdüşt tarafından derlendiği kabul edilmektedir.¹⁹ Yasna 57/8'de Zerdüşt'ün beş Gāthā'sından bahsedilmesi bu fikri güçlendirmektedir. Yine Gāthālar'da Zerdüşt sadece Tanrı Ahura Mazda ile konuşurken, Yaştlar'da, Mithra, Vāyu gibi diğer eski Aryan tanrıları ve Anāhita gibi bereket tanrıçaları da metinlere eklenmiştir. Avesta'nın Mihr Yaşt bölümünde bu değişim açıkça anlatılmaktadır. Mithra, insanların şahsını unutmamasından ve ona artık dua etmemesinden yakındır. Ahura Mazda onun bu şikâyetine hak verir ve Mithra yeniden güçlü bir Tanrı olarak pantheon'a geri döner.²⁰

Mitsel örnekleri bir yana koyarsak Gāthāların dilinin de sonradan eklendiği kabul edilen bölümlerden farklı olduğu görülmektedir. Avesta metinleri, genel olarak Sanskritçe ile aynı dilin lehçeleri kadar yakınlık arz ettiğini yukarıda gösterdik. Ancak Gāthā'larda bu yakınlık diğer bölümlere göre daha fazladır. A.V. Jackson Sanskrit dili ile Gāthālar arasındaki benzerlikleri, “Genç Avesta” olarak isimlendirilen Vendidad, Visperad gibi bölümlerle karşılaştırmış ve Gāthālar'ın Sanskrit Diline “Genç Avesta”dan daha yakın bir gramer ve ses düzenine sahip olduğunu göstermiştir. Örneğin yukarıda sözünü ettiğimiz (g-j) ses değişimi aslında “Genç Avestaya” mahsustur. Sanskrit ve Gāthik dildeki (g) sesi “Genç Avesta”da (j) olmaktadır.

KELİME	SANSKRİT	GĀTHĀ	“G. AVESTA”
güçlü	ugrām	ugram	ujrəm
bölüm/kısım	bhāgam	bagam	bajəm
uzun	dīrghām	darəgəm	darəjəm

Başka bir ses değişimi de Sanskrit ve Gāthik metinlerdeki (d) sesinin “Genç Avesta”da bazen “th” (ð)ye dönüşmesidir.

KELİME	SANSKRİT	GĀTHĀ	“G. AVESTA”
o bilir	vēda	vaēdā	vaēthā

¹⁹ Skjærvø, P.O. “The Videvdad: its Ritual-Mythical Significance” *The Age of The Parthian, The Idea of Iran Vol 2*. London 2007, p.109. Frye, R, *Orta Asya Mirası*, Ankara, 2009, s.73.

²⁰Mihr Yaşt 10/92.

bilgiye sahip	vidúṣī	vīdušē	vīthušē
nefret yoluyla	dvēṣasā	dveāšṇhā	thveāšṇhā

Gāthālar'da kullanılan kelimelerden bazıları Hint-Avrupa dillerinin temel ve en eski sözcükleridir. Örneğin Gāthālar'da *ev* için kullanılan *dāmānəm* sözcüğü Sanskritçe *dam*, Latince *domus*, Rusça *dom* olarak karşımıza çıkar. Yeni Avesta'dan ise bu kelime *nmāna* şeklini almıştır. Yine *sen* kelimesinin evrimine bakılırsa Sanskritçeden uzaklaşılması gözlemlenebilir.

KELİME	SANSKRİT	GĀTHĀ	“G. AVESTA”
sen	tvám	tvəm	tūm

Fiil çekimlerinde de Gāthālar'daki kurallar Sanskrit dili ile “Genç Avesta” bölümlerinden daha fazla uyumaktadır.

CÜMLE	SANSKRİT	GĀTHĀ	“G. AVESTA”
onlar nefret eder	dviṣāntī	daibiṣaṇtī	ṭhaēṣayāt

İyelik eki de farklılığa örnek olarak verilebilir. Aşağıdaki tabloda (s-h) ses değişimi bir kenara bırakılırsa Sanskrit iyelik eki *-ya*'nın Gathalarda da varlığını koruduğu görülecektir.

KELİME	SANSKRİT	GĀTHĀ	“YENİ AVESTA”
Ahura'nın	ásurasya	ahurahyā	ahurahe

İsmin hallerinde Gāthālar ve “Genç Avesta” metinleri arasında farklılıklar vardır. İsmi *-e* halinde (dative) *inek* kelimesi, Gāthālar'da *gavōi* (ineğe) Yeni Avesta'da ise *gave* (ineğe) şeklini almaktadır. Fiil çekimlerinde de farklılıklar gözükmemektedir. Ayrıca dinsel terimler de Gāthālar'da daha arkaik bir dilin varlığını ortaya çıkarır.

KELİME	GĀTHĀ	“YENİ AVESTA”
dev- demon	daēvəṅg	daēvaṇ
Ölümsüz ruhlar	speṇtəṅg aməšəṅg	aməšə speṇtə

Sonuç olarak Gāthālar ve “Genç Avesta” arasındaki farklılıklar kronolojik olarak Gāthālar'ın dilini daha öne çekmektedir. Buna rağmen dildeki değişim Gāthālar ile Genç Avesta bölümleri arasında ne kadar zaman aralığı olduğunu tek başına açıklayamamaktadır. Bunun için Gāthālar ile diğer bölümler arasındaki söz varlığını karşılaştırmak gerekmektedir.

Gāthālar ve Yaştlardaki Toplumsal Yapı

Linguistik ve dinsel farklılıkların yanı sıra toplumsal açıdan da Gāthālar ile diğer bölümler arasında önemli ayrımlar vardır ve bu ayrımlar bir toplumun asırlar içinde yaşadığı değişimi yansıtmaktadır. Gāthālar ve Yaştlarda²¹ tasvir edilen Avestik toplum hayvancılıkla uğraşmaktadır ve yarı-göçebedir²². Atlar, sığırlar ve çoban köpekleri en önemli hayvanlardır.

²¹ Her ne kadar Yaştlar sonradan Avesta'ya eklenmiş olsa da bunların bazıları örneğin Mithra'ya adanan Mihr Yaşt (Yaşt 10) Aryan dininin Gāthālar'dan bile eski olan anılarını temsil etmektedirler. Bu bağlamda Mihr Yaşt, Gāthālar'dan yeni bir dille yazılmasına rağmen içerik açısından Avesta'nın en eski bölümlerinden birini –belki de en eskisini- oluşturmaktadır.

²² Yarı-göçebe terimini kullanmamamızın sebebi gerçek (tam zamanlı) göçebeliliğin oldukça geç tarihlerde ortaya çıkmasıdır. Avestik toplumun at yetiştirdiği ve at arabaları olduğunu biliyoruz. Ancak atların üzerine bindiklerinin kanıtları oldukça zayıftır. Avestik toplumun, hamut, üzengi gibi koşum takımları kullanan ve tam anlamıyla göçebe olan Sarmat, Alan, Hun, Moğol kabileleri gibi göçebe olmadığı düşünülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Zenginliğin ölçütü at ve sığır sürülerinin çokluğu, süt (*gaoma*) ve tereyağı (*raotna*) dır.²³ Birçok göçebe toplumda, örneğin eski Türk dinlerinde olduğu gibi Avesta'da da tapınak kavramı yoktur. Ve gene birçok göçebe toplumda olduğu gibi Avestik kabileler Ahura Mazda'yı göğün kendisini, ışık ve aydınlığı temsil eden bir Gök-Tanrı olarak düşünmüşlerdir. Vāyu ve Mithra gibi diğer kadim tanrılar da otlakların, çayırların, rüzgârların ve atların sahibi olarak anılmışlardır. İnsan isimleri at ve deve sürüsü sahibi olarak çevirebilmektedir. Zarath-uştra (*altın-deve*), Pouru-aspa (*benekli-at*) gibi.

Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Gāthālar ve Yaştlar henüz İranî halkların yerleşik yaşama geçemedikleri yarı-göçebe oldukları bir döneme aittirler. Tarım bilinmekle birlikte henüz başat geçim kaynağı değildir. Bu göstergeler bize Avestik metinlerin Gāthālar'dan Vendidad'a doğru sosyo-ekonomik düzlemde de bir değişim gösterdiğini ve bu değişimin İranî halkların göçebe yaşamdan yerleşik yaşama doğru geçişlerini yansıttığını düşündürmektedir. Avesta metinlerinin yaklaşık tarihlerini belirleyebilmek için bu değişimin yeri ve zamanını saptayabilmek önemlidir.

Gāthālar ve Yaştların Arkeolojik Verilerle Mukayesesi

Hint-Vedaları ve Gāthālar'da tarif edilen Aryanlar özet olarak, at ve sığır sürüleriyle geçinen, yazıyı bilmeyen, savaş arabaları²⁴ ve gelişmiş demir silahlar kullanan²⁵, Mithra, Vāyu, İndra, Varuna, gibi savaşçı tanrılara inanan ataerkil²⁶, kent hayatını tanımayan²⁷ yarı-göçebe insanlardı. Arkeolojik kanıtlara bakıldığında Vedalar ve Gāthālar/ Yaştlar'da tarif edilenlerle uyumlu bazı toplulukların MÖ 2. binde Hindistan ve İran'a yerleştikleri görülmektedir. MÖ 1800-1400 arasında İndus Nehri'ndeki gelişmiş kent uygarlığının sona erip onun yerine daha basit bir kültürün başlamasını Arkeologlar Aryan göçüyle açıklamaktadırlar.

MÖ 1800-1400 arasında Kuzey Hindistan'da yaşanan bu değişimin benzeri MÖ 1200-1000 dolaylarında İran platosunda da tekrar etmiştir. MÖ 2. Bin ortalarında Aryanlar gelmeden önce Batı İran Hurilerin (sonradan Urartuların), güney ve merkezi İran ise Elâm Krallıklarının etkisi altındaydı. Huriler, Urartular ve Elâmlar Kafkas dillerine yakın bir lisan konuşan²⁸ okur-yazar, kentleşmiş, anaerkil özellikler taşıyan bir pantheona sahip ileri tarım toplumlarydılar. Yeni gelenlerin ise pastoral bir yaşam sürdükleri, yerleşik yaşama yabancı oldukları, yazı kullanmadıkları arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Örneğin Elâmlılar, ölümlerini evlerinin tabanına gömerlerken yeni gelenler ölümlerini açık arazilerde çadır şeklinde ahşap mezarlara

²³ Viştasp Yaştl/13.

²⁴ Savaş arabaları Sümer'den beri bilinmekteydi; ancak Sümerler bu arabalara yaban eşekleri koşmuşlardı. Aryanlar ise savaş arabalarında atları kullanmaktaydılar.

²⁵ Genel olarak göçebe toplulukları sosyal açıdan yerleşiklerden ayıran en dikkat çekici özellik silah ve maden teknolojisindeki üstünlükleri olmuştur. Sarmat, Alan, Avar, Hun vb göçebe halkların at koşum takımları, zırh, miğfer ve silah teknolojileri Romalılar ve Sāsāniler tarafından taklit edilmiştir. Kavekh Farrokh, Sasanian Elite Cavalry, New York, 2005, s.9-13.

²⁶ Aryanların ataerkil olduklarının arkeolojik ve dilbilimsel birçok kanıtı vardır. Savaşçı erkek tanrılara inanmalarının yansira Aryanlara ait olduğu düşünülen mezarlarda yalnızca erkekler gömülmüşlerdir. Mallory, *age*, s.251. Avesta metinlerinde de toplumun ataerkilliği açığa vurulur. Mihr Yaştl'ta çeşitli akrabalık bağlarının sıralandığı bir metinde en yüksek değer baba ile oğul arasında olduğu belirtilmektedir. "Mithra karı-koca arasında 50 mislidir, iki kardeş arasında 90 mislidir, baba-oğul arasında yüz mislidir. (Yt.10/116).Gene baba kelimesi (*pitār*, √-pi "beslemek" fiilinden) *besleyen* anlamına gelmekte ve anne kelimesinden daha üstün bir anlam içermektedir.

²⁷ Frye N. Richard, Antik Çağlardan Günümüze Orta Asya Mirası, Ankara, 2009, s.33.

²⁸ Kelimelerin ön ekler (prefix) olarak türetildikleri diller konuşan bu toplumların Özellikle Elâmlıların Hindistan'daki Dravidlerle akraba oldukları düşünülmektedir. Mallory, *age*, s.57.

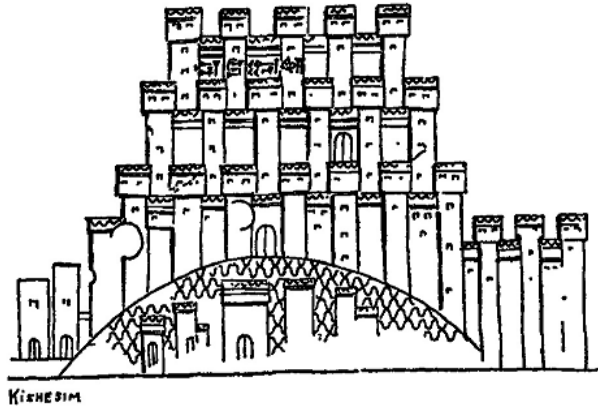
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

gömmüşlerdir²⁹. Elâmlılarda tarım tanrıçaları önemliken yeni, gelenler savaşçı erkek tanrılara inanmaktaydılar. Tıpkı Hindistan'da olduğu gibi İran'da de yeni gelenler at ve metal aletler kullanmada yerleşiklerden üstündüler. Elâmlılar devrinde mezar hediyesi olarak daha çok bronz eserlere rastlanırken yeni gelenlerin mezarlarında demir silahlar ve -demirden yapılmış görüntüsü verilen- gri seramiklerin yaygınlaştığı görülmektedir³⁰. Arkeologlar İran'da MÖ 1200 civarında Bronz devrinden Demir devrinde geçişi sağlayan bu göçü Aryanların gelişiyile açıklamaktadır.

Klasik kaynakların Zerdüş'te ve Avesta'yı MÖ 6.asra yerleştirdiğini görmüştük. Oysa MÖ 6. Asır –yani Medlerin ve Perslerin çağı- İranilerin yerleşik yaşama ve kent kültürüne adapte oldukları, merkezî devletler kurdukları bir dönemdir. Medler MÖ 678'de inşa ettikleri Agbatana'yı³¹ başkent yapmışlar ayrıca kendi kentleri haricinde Batı İran'da Asurlulara ait önemli kale-kentleri de ele geçirmişlerdi³². Agbatana'yı, Pasargaday, Persepolis gibi Pers şehirleri izlemiştir. Hem Medlerin hem de Perslerin kent yaşamını benimsediklerinin bir diğer kanıtı, çadıra benzer ahşap odalar şeklindeki basit Aryan mezarlarının yerine sütunlarla desteklenen girişlere sahip, ev, saray ve kule görünümü mezarlar inşa etmeleridir.³³ Ayrıca Persler, kentleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak, -Mazda dininde tapınak kavramı olmamasına rağmen- MÖ IV. Asırda Anāhita için Pasargaday'da Mezopotamya'daki örneklere benzer bir tapınak inşa etmişlerdir. Pers hükümdarlarının tahta çıkış törenleri bu tapınakta gerçekleştirilmiştir³⁴.

Medler tarafından Assurlardan alınan Kişesim şehrinin tasviri. (Herzfeld, 1934, 14)

Bu açıdan bakıldığında Medler ve Perslerin toplumsal yapıları, Avesta'nın eski bölümlerindeki yalın manzaraya uymamaktadır. Nitekim Avesta'nın eski bölümlerinde kentleşme ve devlet örgütlenmesiyle ilgili terminolojide büyük boşluklar vardır. Gāthalar ve Yaştlarda *kent kale, kule, saray* gibi kelimeler bulunmamaktadır.³⁵ Bazı çevirilerde *kent* olarak verilen (*zanju*) aslında kabile anlamına gelmektedir³⁶. Kelimenin Latince *gens* ile yakınlığı açıktır. Yine bu

²⁹ Ghirshman Roman, *Iran From the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Penguin Boks, Mitcham, Victoria, 1961, s.48, 74,77

³⁰ Ghirshman, *age*, s.73,80

³¹ Herodotos'un Med başkenti Ekbatana'nın her biri ayrı renkli yedi sura sahip olduğu hakkındaki anlatımı abartılıdır. (Herodotos, I.98). Buna karşın MÖ 209'da Ekbatana'yı ziyaret eden Polybius (X,27,6) bütün kentin surlarla çevrildiğini ancak saray kısmının gerçekten güçlü surlara sahip olduğunu yazmıştır. Herzfeld, E, *Iran in the Ancient East*. Oxford University Pres, London New York, 1941s.200.

³² Herzfeld, *age*, s.198-200.

³³ Herzfeld, *age*, s.202-213.

³⁴ Wiesehöfer *Antik Pers Tarihi*, İstanbul, 2003,s.59.

³⁵ Kanga Sözlüğünde bu isimlerin Pers yazıtlarındaki karşılıkları kullanılmıştır.

³⁶ James Darmesteter bu kelimeyi kent olarak çevirirken (Yaş 10/115), L. H. Mills de aynı kelimeyi kabile/aşiret olarak çevirmiştir. (Yasna 9/27) Milss, *Yasna from Sacred Books of the East*, American Edition, 1898.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

kelimeden türeyen (*zaytuma*) kabile üyesi olarak çevrilmektedir.³⁷ Yine bazı çevirilerde hatalı biçimde saray olarak verilen (*ymāna*) yukarıda da söz edildiği üzere ev anlamına gelir ve idari bir kelime olarak kullanılmaz. Daha çok mitolojik konularda kullanılır. Mithra'nın evi Anāhita'nın bin direkli evi gibi. Gāthālar, Yaştlar ve Vsiperad gibi bölümlerde idari-bürokrat sınıflara ait terminoloji de zayıftır, *kātip*, *memur*, *tüccar* gibi meslekleri karşılayan kelimeler bulunmamaktadır.

Avesta'daki bazı mimari terimler ise sonradan kullanıldıklarından daha basit nesnelere ifade ederler. Örneğin sütun / direk anlamına gelen *stūnā* (Sanskrit, *sthūnā*, Latince, *statua* Rusça *stoli*) √-stū (dikilmek-ayakta durmak), fiilinden türemiş oldukça eski bir Hint-Avrupa (Lat. *sto*, İng. *stand*, Rus. *stoyati*) sözcüğüdür. Avestik *stūnā* sonraki asırların etkileyici mermer-bazalt dayanakları değil çadır veya ev çatısını ayakta tutan direkleri ifade eder: “Mithra dilediği evin direklerini sağlam tutar, incindiği evleri ise paramparça eder.³⁸ Bu göstergeler Avesta'nın söz varlığında kent ve kentlilikle ilgili terimlerin eksikliği gözler önüne sermektedir. Assur kayıtlarında MÖ 9. Asırdan beri isimleri anılan ve İran tarihinde önemli rol oynamış Med-Pers kavimlerinden Avesta'da hiç söz edilmemesi de bu metinlerin Med-Pers kimliklerinin doğumundan önce oluştuğu tezini güçlendiren bir diğer etmendir. Hele ki Medlerin, Ninova'yı zapt edip Asurların Ön Asya'daki binlerce yıllık hâkimiyetlerine son vermesi gibi önemli bir olayın Avesta'da bir yansıması olmalıdır.³⁹

Öte yandan kent yaşamıyla ilgili temel sözcüklerin bulunmamasına rağmen Avesta metinleri, demir aletlerin yaygınlaşmasını Aryan göçlerine bağlayan kuramı destekleyen arkeolojik verilerle oldukça uyumludur. Eski veya yeni bütün bölümlerde demir silahlar (*ayōrhō-zaya*), demir miğfer (*ayō-ḫaoti*), demir zırh (*ayō-vərəthra*) vb. terimler kullanılmıştır. Avesta'da *kātip*, *memur*, *tüccar* gibi mesleklerden söz edilmediğini aktarmıştık. Buna karşın Visperad 20/1'de demir dökener (*ayō-ḫusta*) kutsanmıştır. Bu bakımdan Avesta metinlerinin

Vendidad⁴⁰'ın Tarihlendirilmesi

Avesta'da çözümlemesi en zor bölümlerden biri Vendidad'tır. Zira Vendidad'ın içeriği, Zerdüş inancını tanımlama biçimi açısından Avesta'nın diğer bölümlerinden tamamen farklıdır. Araştırmacılar genel olarak Vendidad'ın Avesta'nın en genç bölümü olduğunu düşünmektedirler. 20. Asrın başlarında J. H. Moulton Vendidad'ın Medlerin rahip sınıfı olan Magilerin⁴¹ (Yunanca *magus* Pehlevince *moğ*.) eseri olduğunu iddia etmiştir.⁴² Bu isim İslâmî asırlarda Zerdüştiler için kullanılan Mecusi'ye evrilmiştir.⁴³ A. Christensen, E. Herzfeld, P.O. Skjærvø gibi araştırmacılar

³⁷ Ysn. 26/ 1. L. H. Mills çevirisi.

³⁸ Yt.10/28.

³⁹ Aslında Ortaçağ yazarları bu türden müdahalelerde bulunarak Avestik metinleri kendi çağlarının algılarına göre yorumlamışlardır. Avesta'da farklı uluslarla yapılan mücadelelere değinilmez. Mücadele insanoğlu içinde Ahura Mazda ve Angra Mainyu taraftarları yani iyilik ve kötülük arasındadır. Buna rağmen Ortaçağ eserlerinde örneğin Firdevsi'nin *Şehnâme*'nde (Beyit 528, 538) Avesta'daki Dahhak'ı Arapların padişahı olarak ortaya çıkarmaktadır. Benzer şekilde Avesta'daki *Tuirim Frangasyan* adlı hükümdar *Şehnâme*'de Türk Efrasiyab olarak yorumlamıştır. Böylece bu krallara karşı verilen mücadele İranlıların komşularıyla yaptıkları savaşlara dönüşmüştür. Oysa Avesta'da Dahhak'ın Arap veya Asurlu, Frangasyan'nın da Türk olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Oldukça geç tarihlerde eklenen Aogemadaeca Bölümü hariç. Bkz. Avesta Aogemadaeca 61.

⁴⁰ Vendidad, Videvdad isminin bozulmuş halidir ve tam anlamı bu günde tartışılmaya devam edilmektedir.

⁴¹ Zerdüş inancına başlangıçta büyük direnç gösteren Magiler sonraki asırlarda, Zerdüş inancının koruyucusu olacaklar hatta Zerdüş'ün kendisi de Yunan-Romalı yazarlar tarafından bir Magus olarak kabul edilecektir. Ancak Romalı yazarlar Zerdüş'ün Magi olduğunu söylerken asıl kastettikleri Peygamberin bir astrolog/büyücü (*magician*) olmasıdır.

⁴² Skjærvø, “The Videvdad: its Ritual-Mythical Significance” *The Age of The Parthian*, Ed.V.Sarkosh Curtis and S. Stewart. *The Idea of Iran Vol 2*. London Middle East Institute.2007.s age,113.

⁴³ Gerçi Avesta'da Magilerden bahsedilmemektedir, bunun yerine rahip olarak karşılanabilecek *zaotar* (Sanskrit *haotar*) ve genel olarak din adamı anlamına gelen *athravan* (√-ātar “ateş” kökünden) sözcükleri bulunmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

ise Vendidad'ın Perslerin yıkılmasından sonra Selevkoslar veya Parthlar devrinde Avesta'ya eklendiğini savunmuşlardır.

Vendidad'taki toplumsal manzara hayvancılığa dayalı bir ekonominin izlerini taşıyan Gāthālar ve Yaştlardan tamamen farklıdır. Vendidad'ta tarım kutsanmış ve hayvancılık yanında saygın bir konum elde etmiştir. Avesta'da, tarım (*karši/vāstrya*) değirmen (*pištra*), buğday (*yava-dāna*), tahıl (*yaom/dāna*), tarla (*yavo-carāna / azrā*) sulamak (*byārixti*) gibi ziraî sözcük hazinesinin neredeyse tamamı Vendidad'tan sağlanmaktadır.⁴⁴ Tarımın zamanla hayvancılığın yerini alması bazı kelimelerin etimolojik değişiminden de anlaşılmaktadır. Örneğin çiftçi ve tarım anlamına gelen (*vāstrya*), çayır/otlak (*vāstra*) kelimesinden türemiştir. Gene Vendidad'ta Ahura Mazda, birdenbire buğday ve arpayı (*yava*) tahıl depolarını (*yavō-hva*) ve el değirmenlerini (*yāvarəna*) kutsayan bir tanrı hüviyeti kazanır. Vendidad'ta en değerli hayvan yine çoban köpeğidir ama ev/köy köpeği denilen başka bir tür hemen onun yanında yerini almıştır.

Vendidad'ta yerleşik yaşamla ve kentleşmeyle ilgili veriler de daha yoğundur. Örneğin Aryanların demir çağı öncesinde kullanmadıkları daha çok Ön Asya yapı malzemesi olan çamur/kerpiç tuğla (*zemôistva*) Avesta'da yalnızca Vendidad'ta anılır.⁴⁵ Sümer, Assur Bâbil gibi Ön Asya devletlerinin idari ve ticari işlerde kullandıkları mühür (*suwrā*) sözcüğü de sadece Vendidad'ta kullanılır.⁴⁶ Vendidad'ta ilk insan olduğu belirtilen Yima (Fars.*Cemşid*) insanlar için büyük bir kent /kale (*Vara*) inşa eder. Bu *Vara*'nın merkezinde bin kadın ve erkeğin yerleştiği 9 sokak (*pərəti*) yer alır. *Vara*'nın altın mühürlü bir kapsı (*dvara*) ve kendiliğinden parlayan pencereleri (*raocana*) bulunmaktadır.⁴⁷ Görüldüğü üzere tarımsal sözcüklerde olduğu gibi kentleşme ile ilgili terimlerde de Vendidad'ta belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Bu durum da Vendidad'ın İranîlerin kentleşmeye başladıkları asırlara ati bir metin olduğu tezini güçlendirmektedir.

Vendidad, Herodotos'un (MÖ 490-425) Persler ve Magiler hakkında aktardığı bilgilerle de büyük ölçüde uyuşan bir metindir. Herodotos Perslerin tapınak ve tanrı heykeli yapmadıklarını yazmaktadır.⁴⁸ Bu bilgiyle uyumlu olarak, Vendidad'ta dâhil olmak üzere Avesta'da *heykel* kelimesi bulunmamaktadır. Mazda dininde tanrı heykeli yapılması oldukça geç çağlarda Sâsâniler devrinde yaygınlaşmıştır. Herodotos Magların şarabı çok sevdiklerini belirtmektedir.⁴⁹ Gerçekten de Avesta'da şarap kelimesinin (*madhu*) geçtiği tek bölüm Vendidad'tır⁵⁰ Herodotos Magların, insan ve köpek haricindeki havadaki ve karadaki her canlıyı öldürdüklerini söyler.⁵¹ Vendidad'ın 13. Bölümü tamamen köpekleri kutsamaya ayrılmıştır ve bu bölümde köpek öldürenlere en az insan öldürenler kadar ağır cezalar verileceği söylenmektedir. Örneğin bir çoban köpeğinin öldürmenin cezası 1600 kırbaç, ev köpeğini öldürmenin cezası 1400 kırbaçtır.⁵² Herodotos'un anlatımındaki kadar olmasa da zararlı kabul edilen birçok türde hayvanın, örneğin çekirge (*maṅxyā*), yılan (*aži*), kaplumbağa (*kasyapa*) kurbağa (*vazaka*) karınca (*maoiri*) gibi birçok hayvanın öldürülmesi emredilmektedir.⁵³

⁴⁴ Vd., 3/32, 9/54, 14/10, 14/13 ve bir çok yerde.

⁴⁵ Vd. 8/10.

⁴⁶ Vd.2/6

⁴⁷ Vd.2/30.

⁴⁸ Herodotos, I.131.

⁴⁹ Herodotos, I.133.

⁵⁰ Vd.5/25.

⁵¹ Herodotos I.140

⁵² Vd. 13/12-13.

⁵³ Vd. 1/4, 14/5.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Vendidad'ta ayrıntılı biçimde ele alınan ölü gömme seremonisi de Herodotos'un anlatımlarıyla uyumludur. Herodotos Magların ölülerini ceset yiyen kuş ve köpeklere bırakarak, etleri temizlendikten sonra gömdüklerini belirtmektedir.(I.140). Vendidad 6/44'te de Ahura Mazda'da cesetlerin ceset yiyici köpek ve kuşların yaşadığı yüksek yerlere bırakılmasını ister. Bu türden bir gömü uygulamasının izlerine Hint-Avrupalı toplumlarda rastlanmamaktadır.⁵⁴ Hint-Avrupalılar ölülerini oda biçimi verdikleri mezarlara gömer veya yakarlardı. Med ve Pers ileri gelenleri yukarıda belirtildiği üzere ev benzeri mezarlara defnetmeleri ve Herodotos'un sadece Magların cesetlerinin kuşlara teslim edildiğini aktarması bu seremoninin başlangıçta sadece ruhban sınıfı tarafından uygulandığını göstermektedir. Nitekim Vendidad cesetleri gömenleri ve yakanları lanetlemektedir.⁵⁵ Buna karşın Ortaçağ'da Zerdüştiler hemen hemen bütün cesetleri (*daçma*) adı verilen kulelere bırakarak akbabalara terk etmişlerdir Herodotos'un sözünü etmediği bu kuleler Vendidad'ta Ahura Mazda'nın en mutsuz olduğu yerler arasında kabul edilmekte ve yıkılmaları emredilmektedir. (Vd. 7 /50-51). Vendidad'ın *daçma* kulelerini lanetlemesi belki de bu kulelerin Vendidad zamanında ölü yakmak için kullanılmamasından kaynaklanıyor olabilir. Zira *daçma*, yakmak (*daçs*) fiilinde türemiştir.⁵⁶ Bu isim Aryanların bu kuleleri başlangıçta ölüleri yakmak için kullandıklarını göstermektedir. Her halükarda Vendidad metinleri ile Herodotos'un aktarımları arasındaki paralellik Vendidad'ın Magilere ait bir metin olduğu tezini güçlendirmektedir.

Vendidad'ın Magiler tarafından yazılması güçlü bir tez olmasına rağmen, Magilerin Medlerden sonra da güçlerini koruması nedeniyle Vendidad'ın Persler hatta Parthlar devrinde de derlenmiş olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Nitekim Vendidad'ın içeriğinde Yunan kültürünün dolaylı da olsa etkileri bulunmaktadır. Skjærvø'ya göre Vendidad'taki parmak (*dīsti*), karış (*vītasti*), ayak (*paða*) gibi ölçü birimlerinin Yunanlılardan alınmıştır.⁵⁷ Vendidad'ın kurgusu da Yunan eserlerine benzemektedir. Tıpkı Platon'un diyaloglarında olduğu gibi Vendidad'ta Ahura Mazda ve Zerdüşst sürekli olarak karşılıklı konuşurlar, Zerdüşst sorular sorar ve Ahura Mazda da cevaplar verir. Avesta'nın diğer bölümlerinde buna benzer bir diyalog kurgusu yoktur. Buradan yola çıkılarak

Bu bölüme son vermeden önce Gāthālar ile Vendidad arasındaki düşünsel farklılığa da değinmek isteriz. Birçok gözlemcinin fark ettiği üzere Gāthālar'daki duruluk ve hümanizme Vendidad'ta rastlanmamaktadır. Zaten Gāthālar'ın Zerdüşst'e atfedilmesinin önemli bir nedeni de düşünsel özgünlüğüdür. Mazdaist inanca sahip modern araştırmacılardan Taraporewala, Vendidad'ın, Zerdüşst'ün mesajının (Gāthālar) yüksek idealizmini hatta Yasna ve Yaştlar gibi sonradan eklenen bölümlerin mesajını alçalttığını ileri sürmüş ve samimî Zerdüşst takipçilerini, sadece Gāthālar'a yoğunlaşmaya davet etmiştir.⁵⁸ Taraporewala'ya göre Vendidad, sayısız suç ve cezanın peş peşe sıralandığı, acımasız ve kuru bir metindir. Gāthālar, göçebelere özgü bir özgürlük anlayışına sahip şiirlerken Vendidad merkeziyetçiliği birçok yerde kutsamaktadır. Gerçekten de Vendidad'ta "*Kanunu hor görenlerin hepsi Hükümdara karşı gelen asilerdir, Hükümdara karşı çıkan bütün asiler dinsiz adamlardır ve bütün dinsizler ölmeyi hak ederler*"⁵⁹ gibi Gāthālar'ın ruhuna tamamen aykırı olan, saraya hizmet eden bir ruhban sınıfının elinden çıkmış gibi görünen metinler yer almaktadır. Persler ve Sāsāniler devrinden kalma yazıtlarda Hükümdara isyan edenlerin Ahura Mazda'ya da isyan etmekle suçlanmalarına sıklıkla rastlanılır. Bu bakış açısı,

⁵⁴ Çatalhöyük Neolitik yerleşiminde (MÖ 7.binyıl) bu tür bir uygulama bulunmasına rağmen. bu örneğin zamansal ve mekânsal olarak Aryanlarla ilişkilendirilmesi zordur.

⁵⁵ Vd. 1/12-16.

⁵⁶ Sims-Williams, Bactrian Documents from Ancient Afghanistan, 1997, <http://www.gengo.l.u-tokyo.ac.jp/~hkum/bactrian.html>,

⁵⁷ Vd.17/5, 9/8, Skjærvø, 2007,s.114

⁵⁸ Taraporewala, Irach J.I, *Zerdüşst Dini, Zerdüşst'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, İstanbul 2009, s.94-95,107.

⁵⁹ Vd.17/11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Zerdüş'tün iyilik ve kötülük arasındaki mücadele üzerine bina ettiği antagonizmayı basitleştirip otoriteye karşı gelip gelmemek şeklinde merkezî devletin ihtiyaçlarını gözeterek yeniden düzenlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Vendidad'ın İranlıların merkezi bir devlete sahip oldukları bir çağda derlendiği iddiasını güçlendirmektedir.

Avesta Dilinin Diğer Antik İrani Dillerle Mukayesesi

Avesta'nın bir bazı kısımlarının -veya en azından Vendidad'ın- Persler, Selevkoslar veya Parthlar devrinde derlendiği görüşüne rağmen, bu asırlarda İran'da konuşulan Persçe ve Parthça gibi dillerin Avesta diliyle aynı aileden olmakla birlikte farklı diyalektler olduğu da görülmektedir.⁶⁰ Günümüze ulaşan Persçe metinler –ki en ayrıntılı örnekleri Hükümdar Darius'a (MÖ 522-486) ait olanlardır- genellikle kısa kralî yazıtlardır. Buna rağmen bu dilin belli bir gramer haritası ve sözlükçesi çıkarılabilmektedir. Persçenin kelime hazinesi ile Avesta arasında benzerlik ileri derecededir.

KELİMELER	AVESTA	PERSÇE
at	aspa	aspa
dağ	kaōfa	kōf
gece	χşap	χşapan
görmek	dī-dīd	dīy
uzak	dūra	dūra
kapı	dvāra	duvara
kulak	gaōša	gauşa
el	zasta	dasta
canlı-yaşayan	gaēpa	gaipa
köy	vīs	vīt
balta-kılıç	taş	taχş
ülke	dahyu-daijyu	dahyu-dih
hayat	jiv	jiv
korkmak	tars	tars

Bu tabloda bizim için en nemli örnek *el* kelimesindeki değişimdir. Avesta *zasta*'nın Persçede *dasta* olduğu görülmektedir ki bu değişim Avesta'daki (z) sesi ile başlayan birçok sözcüğün başına gelmiştir. Avestik *deniz* (*zreyah*) ve *damat* (*zāmātar*) kelimeleri Orta Persçe (Pehlevice) *daryāh*, *dāmād* olarak karşımıza çıkar. Avesta'daki birinci tekil şahıs (*azəm*) Persçede *adam*⁶¹ şeklini almıştır.

Persçede fiil çekimleri de genel olarak Sanskrit ve Avestik kurallara yakındır. Örneğin √-bar (taşımak)⁶² fiilinin şimdiki (geniş) zaman çekimine bakarsak;

⁶⁰ İranlı kavimleri birleştirerek bu coğrafyadaki ilk büyük imparatorluğu kuran Medlerin diliyle ilgili kapsamlı bir yazılı belge şu ana kadar bulunmamıştır. Ancak komşularının aktardığı bazı sözcüklerden Medcenin de bir Aryan dili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Herodotos Medcede *spako*'nun dişi köpek anlamına geldiğini (Avesta köpek; *spa*) aktarır. (Herodotos, I.110). Assur belgelerinde geçen Med Kralı Xşatriya'nın (Yun.Fraortes) adı açık biçimde Aryancadır. Bu çıkarımlara rağmen Avesta dilini Medce ile karşılaştırabilecek verilere sahip değiliz.

⁶¹ Pers Hükümdarı Darius'un Behistun yazıtının birinci satırında Kral bize şöyle seslenmektedir. “Adam Dārayavauš xšâyathiya vazraka xšâyatha xšâyathiyânâm xšâyathiya Pārsaiy xšâyathiya dahyûnâm”. “Ben Darius (Dārayavuş) büyük kral, krallar kralı, Persis (Pers ülkesi) kralı, ülkeler kralı-hâkimi”. Tolman, age, s.54.

⁶² Pers yazıtlarında √-bar (taşımak) fiili sadece emir kipi şeklindeki formunda kullanılmıştır. Buna rağmen konunun daha iyi anlaşılması için diğer kelimelerden iyi bilinen çekim kurallarını bu fiile uyarladık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

√-bar şimdiki zaman	SANSKRİT	AVESTA	PERSÇE
(ben) taşıyorum	bhārāmi	barāmi	barami(y)
(sen) taşıyorsun	bhārasi	barahi	barahy
(o) taşıyor	bhārati	baraiti	barati(y)
(biz) taşıyoruz	bhārāmasi	barāmahi	baramahy
(siz) taşıyorsunuz	bhāratha	baratha	-
(onlar) taşıyorlar	bhāranti	barainti	bara(n)ti (y)

Persçenin (s/h) ses değişimi yönünden de Avesta'ya yakın olduğu görülmektedir. Ancak uzun seslilerin (ā) vurgusunda ve sözcük sonundaki (i) sesinin korunmasında ve tonlamada Avesta ve Sanskrit dili arasında daha fazla ortaklık bulunduğu görülecektir.

Her ikisi de kısa (a) sesi ile biten Sanskrit-Avestik ibadet/kurban (yajña /yasna) sözcüğü ile Persçe tanrı (baga) sözcüklerinin isim çekimlerine karşılaştırsak bazı farklılıklar göze çarpacaktır.

İSMİN HALLERİ	SANSKRİT	AVESTA	PERSÇE
yalın hal	yajñās	yasnō	baga
- i hali	yajñām	yasnəm	bagam
-e hali	yajñāya	yasnāi	-
-de hali	yajñe	yesne	bagaiy
-den hali	yajñāt	yasnāt	bagā
birliktelik	yajñā	yasna	bagā
-in hali	yajñāsya	yasnahe	bagahya
seslenme	yajña	yasna	baga

Tabloda özellikle ismin –de (*Locative*) ve –den (*Ablative*) hallerine bakıldığında Avestik gramerin Sanskritçeye Persçeden daha yakın olduğu görülmektedir.

Konumuzun sınırlarını aşmamak için bu bahsi özetlersek; Persçe ile Avesta'nın yakın akrabalıkları ortadadır. Ancak gramer ve tonlama yönünden Avesta Persçeden ziyade Sanskrit diliyle ortak yönler taşımaktadır. Bilim dünyası genelde Persçenin farklı bir diyalekt olduğunu kabul etmektedir. Zira Persçenin kendine has bir ses uyumu (euphony) yapısı bulunmaktadır ve bu yapı, Avesta'nın ses uyumu kurallarıyla oldukça farklıdır.⁶³ Örneğin Persçede sadece dört sesli harf (a,ā, i,u) vardır ve bütün kelimeler sadece kısa (a) ve uzun (ā) seslisiyle veya bir sessiz harfle biter. Eğer kelimenin yalın hâli (u) (i) gibi seslilerle bitiyorsa cümle içinde kullanırken mutlaka bu seslilerin sonuna sessiz bir harf eklenir. Örneğin *upari* (yüksek)→ *upariy*, *Parsai* (Pers)→ *Parsaiy* gibi. Avesta dilinde bu türden kurallar olmadığı gibi a (𐬀), ā (𐬁), i (𐬂), ī (𐬃), u (𐬄), ū (𐬅), e (𐬆), ē (𐬇), o (𐬈), ō (𐬉) kısa ve uzun seslilerinin yanı sıra, sert e sesini veren ə (𐬊) aynı harfin biraz daha uzun şekilde okunan başka bir versiyonu (𐬋).a-o sesini veren ā (𐬌), (an) sesini veren ą (𐬍) ve hızlıca söylenen kesik a (𐬎) seslileri bulunmaktadır.

Bu seslilerin hemen hepsi kelime başına olmasa da sonuna veya ortasına gelirler. Hatta çoğu zaman isim ve fiil çekimleri kelime sonundaki seslilerindeki tonlama değişimiyle verilir. *Yasnō*, *yasna*, *yasnāi* gibi. Bir dilin evrimi esnasında bazı seslerin kaybolması olasıdır. Avesta'da da Gāthālarda kullanılan bazı sesler örneğin ą (𐬍) zamanla terk edilmiştir. Ama bir dildeki temel seslerin bu ölçüde kaybolması pek mümkün değildir. Uzun süreden beri tartışılan, Perslerin Zerdüşt

⁶³ Euphony açısından her ki diyalektin ortak noktaları arasında (l) sesinin kullanılması sayılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

dinine bağlı olup olmadıkları konusunu bir yana bırakırsak, Avesta dilinin Persler tarafından kullanılan bir dil olmadığı sonucuna ulaşabiliriz.⁶⁴ Buna karşın Perslerden 500 yıl sonra, Baktria'ya hakim olan Kuşan Kralları Kanişka I (127–151) ve Huvişka (140-180) devrine ait yazıtlarda karşımıza çıkan Baktria diyalektinin, ses uyumu açısından Avesta'ya daha uygun olduğu görülmektedir. Yunan yazısını kullanan Baktria-Kuşan metinlerinde Avesta'da var olan hemen bütün sesliler yer almaktadır ve seslilerin kelime sonuna gelmesini engelleyen kısıtlayıcı kurallar yoktur.⁶⁵

Avesta Dili Parthça ile de çağdaş değildir. Parthçanın söz varlığına bakıldığında Avesta diyalektinden oldukça uzaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin Sâsânî Şahı Ardair I'nin iki dilli yazıtındaki Parthça kısma bakarsak;

PARTHÇA	padkar im mazdēzn bay Ardayşar šāhān šāh aryān kē šihr aź yazdān puhr bay Pāpāg šāh
Bu Mazdaya inanan, Efendi/Tanrı Papag'ın oğlu İran Şahlar Şahı Hükümdar Ardaşir'in –ki (o) yetkisini Tanrı'dan aldı- resmi(dir)	

Avestik diyalekte *kral* olarak çevrilebilecek *χšaθra* Parthçada *şah* olarak evrilmiştir. Melek/tanrı olarak çevrilebilen Avestik *Yazata* sözcüğü *yazdān* olmuştur. Avestik oğul kelimesi *puθra*, Parthça *puhr* olmuştur.

Bu göstergeler Vendidad gibi genç bölümlerin, Persler veya Parthlar döneminde yazılmış olsalar Persçe ve Parthçayla yazılmadıklarını kanıtlamaktadır. Bu durumda Mazdaist ruhbanların artık günlük hayatta konuşulmayan Avestik diyalekti kullanmaya devam ettiği iddia edilebilir. Dünya tarihinde ölü veya kadim bir dilin (Aramice, İbranice, Latince, Sanskritçe, Kilise Yunancası, Fasih Arapça vb) ruhbanlar tarafından kullanılmaya devam edilmesinin sayısız örneği bulunmaktadır. Nitekim Skjærvø'ya göre Vendidad'taki gramer hatalarının sebebi de bu metnin Avestik dilin ölü bir dil hâline geldiği geç asırlarda derlenmiş olmasıdır.⁶⁶

Avesta'nın Coğrafyası

Avesta'nın söz varlığındaki coğrafi isimlere bakıldığında da genellikle Doğu İran, Baktria ve Sogdiana çevresinin ön plana çıktığı görülür. Örneğin (Mihir) Yaşt 10/ 14'te Mouru (*Margiana*), Haroyu, Sughda (*Sogdiana*), Xvairizem ülkelerinden bahsedilir. Yaşt 19/67'de Afganistan'daki Helmet Nehrinin adı geçer. Turan Ülkesinin Avesta'da karşılığı olan *Tūra* birçok metinde⁶⁷ anılır. Ancak Vendidad 19/30, Yaşt 10/51 ve Yasna 42/3'te bahsi geçen *Haraiti-barəz* veya *Harā-barəzaiti* isimli dağ Kafkasya'nın kuzeyindeki Elbruz Dağı'yla eşleştirilmektedir.

Vendidad'ta Ahura Mazda'nın yarattığı ülkeler sayılırken ilk yaratılan ülkenin Airyana Vaeja olduğu belirtilir. Airyana Vaeja'nın nerede olduğu söylenmez, sadece burada kışların 10 ay yazların iki ay sürdüğü aktarılır. (Vd. 1/3). Bu durum da Airyana Vaeja yüksek bir platoda veya kuzeyde yer alan bir ülke olmalıdır. Daha sonra sayılan ülkelerin giderek Asya'nın güney ve batı sınırlarına doğru sıralanmaları Airyana Vaeja'nın Orta Asya'da olabileceğini düşündürmektedir. Herzfeld Amuderya (Oxus) ve Sirderya (Iaxartes) nehirlerini Avesta'daki Vahvī Dātiyā ve Ranhā

⁶⁴ Gerçi Persçe metinler Avesta'dan bir ölçüde farklı olsalar da Persçe, Avestik metinlerin arkaikliğini de doğrulamıştır. Zira Avesta üzerine ilk araştırmalar başladığı dönemde birçok dil bilimci Avesta'nın dolaylı yoldan günümüze aktarılmasını nedeniyle orijinal bir yapıt olmadığını düşünmekteydi. Fakat Sanskritçe ve Persçeye yapılan karşılaştırmalar Avestik metinlerin arkaikliği üzerine şüpheleri ortadan kaldırmıştır.

⁶⁵ Sims-Williams, Nicholas, Bactrian, <http://www.ollc.pku.edu>.

⁶⁶ Skjærvø, The Videvdad..., s.112 .

⁶⁷ Yt. 13/143, Yt. 17 /55, Yt 19/57

nehirleriyle eşleştirerek Airyana Vaeja'yı Ortaçağ'da Maveraünnehir olarak bilinen bölgeye yerleştirmiştir⁶⁸. Geri kalan ülkeler şunlardır:

AVESTA	PERSÇE	YUNANCA	MODERN ADI	MODERN KARŞILIĞI
2-Sughda	Suguda	Soyđiana		Özbekistan
3-mouru	Margu	Maryiani	Marv (Merv)	Türkmenistan
4-Baχđi	Bāχtriy	Baktria	Balχ (Belh)	Afganistan
5-Nisā ⁶⁹	Nisāya	-	Nisa (?)	Türkmenistan
6-Haroyu	Haraiva	Areia	Herat (?)	Doğu İnan
7-Vaēkərəta	-	-	Kâbil (?)	Afganistan
8-Urva	-	-	Mesene (?)	(?)
9-Vəhrkāna	Varkāna	Yrcania	Gurgan	Doğu İnan
10-Haraχvaiti	Harauvatiy	Araχosia	Avroxai	Kuzey Pakistan
11-Haētumant	-	Etimanđos	Helmend	Güney Afganistan
12-Raya	Raga	Rayai	Ray (Rey)	Orta İnan
14-Varəna	-	-	Taberistan	Kuzey İnan
15-Hapta Həndu	Hindava	İndoi	İndus	Hindistan

On üçüncü ülke, muhtemelen hayali bir yer olan “kutsal enerji merkezi” Çakra ve Rangha haricindeki birçok ülkenin yeri saptanabilmiştir.

Harita 1: Vendidad'ta adı geçen ülkelerin tahmini yerleri

⁶⁸ Herzfeld, *age*, s.190

⁶⁹ Vendidad'ta bu ülkenin Mouru ve Baχđi arasında olduğu belirtilmektedir: “nisāim yim aitare mōurumca bāxdhīmca” Vd.5/7. Parthlara başkentlik yapan Nisa olabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Ahura Mazda'nın belli bir sırayla yarattığı bu ülkeleri Aryanların göç yolları üzerinde adım adım yerleştikleri memleketlerin mitsel yansıması olarak da düşünülebiliriz. Haritadan da anlaşıldığı üzere ülkeler giderek batıya ve güneye doğru sıralanmaktadır. Bu harita bütün mitsel yapısına rağmen Aryanların kuzeydeki bir ülkeden Hindistan ve İran içlerine doğru hareketinin arkeolojik verileriyle büyük bir uyumluluk göstermektedir. Hatta haritada Pers ülkesinin (Persis) yani Güney Batı İran'ın es geçilmesi haritanın otantikliğine kanıt olabilir. Zira bu bölge İranlıların en geç yerleştikleri yerlerden biridir. Varena-Ragha'dan başlayarak Aria'ya kadar uzanan topraklar MÖ 7.-6. Asırlarda Med Krallığının yönetimi altındaydı, Güney batı İran'da bulunan Persler bu esnada güçlü değildiler. Zaman içersinde Perslerin güçlenmesiyle Güney batı İran (Persis) İranî dünyanın merkezi oldu. Ancak Vendidad'ın haritasına bakılacak olursa durum tam tersiydi. İraniler İran'ın kuzey ve doğusunda etkindi. Bu harita İranlıların tarihsel evrimleriyle de yani güç merkezinin zamanla kuzey İran'dan (Media) güney İran'a (Persis) doğru kaymasından önce hafızalara nakşedildiği düşünülebilir.

Bu harita Avesta'nın tam olarak nerede derlendiğini kesin olarak söyleyemez, sadece genel bir fikir verebilir. Bu ülkelerinden birden fazlası Aryanların tarihi boyunca Avesta metinlerine katkıda bulunmuş olabilir. Zira Avesta'nın söz varlığına bakıldığında karşımıza çıkan, göl (*apa*), deniz (*zrayah*) dağ (*gairi*) çayır-otlak (*vastra*) ve çöl (*an-apa*) gibi sözcükler bu metinlerin ne kadar geniş bir coğrafyadan izler taşıdığını göstermektedir. Örneğin Çöl ikliminin hâkim olduğu merkez İran, Yaştlarda "çayırların efendisi olarak tarif edilen Mithra" ve "otlaklara hükmeden Vāyu"ya uygun bir yer değildir. Yaştlar yağmurun ve yeşil otlakların bolca bulunduğu Hazar Denizi'nin kuzeyindeki alana daha uygun düşmektedir. Aynı şekilde Hazar Denizi'nin güney kıyıları ormanlık olmasına rağmen Avesta'da fazla ağaç ismi bulunmamaktadır. *Meşe*, *kayın*, *gürgen*, *dişbudak*, *ceviz*, *kavak*, *çam* gibi İran ve İç Asya'da yetişen ağaçların hiç biri Avesta'da yer almaz. Metinlerde (Vd.22/20) geçen nadir ağaçlardan biri olan *söğüt'tür*⁷⁰. *Söğüt*, İskitlerin kehanetlerde kullandıkları kutsal bir ağaçtı. Ancak söğüt Avrasya'nın hemen her yerinde bulunduğundan lokalizasyon için kullanılamaz. Avesta'nın genel olarak ağaçlar hakkındaki suskunluğu, Avestik insanların ağaçların önemli olmadığı bir coğrafyada yaşamış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Buna rağmen tıpkı tarım terimlerinde olduğu gibi orman (*razanh/varəša*) sözcüğünün kullanımı Vendidad'ta yoğunlaşır.⁷¹ Vendidad'ın Kuzey İran'da (Parthia) yazıldığı tahminleriyle bu durum bir uyum oluşturmaktadır.

Ağaç isimlerinin azlığına rağmen Avesta'da hayvan isimleri açısından oldukça zengindir. Avesta'da en değer verilen hayvan konumundaki at (*aspa*), anavatani Orta Asya stepleridir. Tarih boyunca atlar konusunda uzmanlaşmış toplumların anavatani Orta Asya ve çevresi olmuştur. Ki yukarıda değindiğimiz Mitanni metinleri en azından atların Yakın Doğulu toplumlara Aryanlar tarafından tanıtıldığı tezini destekler. Sümer tasvirlerinde de görüldüğü üzere Hint-Avrupalı kavimler gelmeden önce Ön Asya'da taşımacılıkta öküzler, savaş arabalarında da yabancı ve evcil eşekler kullanılmaktaydı. Aryanların savaş arabasına atları süren ilk toplum olduğu savunulmuştur ki Avesta'da savaş arabalarını çeken atlarla ilgili geniş tasvirler bulunmaktadır.⁷² Gene Avesta'da atların tanrılara kurban edildiğini de okuyoruz. "Apam Napat'ın yanında yüzlerce at, binlerce sığır ve on binlerce koyun kurban ettiler"⁷³ Thræteona, ona... yüzlerce erkek at, binlerce sığır, on binlerce koyun kurban etti" vb⁷⁴. Bu metinler doğal olarak araştırmacıları atların kurban edildiği prehistorik merkezleri aramaya yöneltmiştir.

⁷⁰ Darmesteter, dal olarak çevirmiştir. Vd.22/20

⁷¹ Vd.8.97.13.8, 22/19.

⁷² Yt. 10/76, Yaşt 17/67,-68.

⁷³ Yt. 5/72

⁷⁴ Yt. 9/13 Bu metnin matematiğinden atların ne kadar değerli olduğu da anlaşılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Harita 2: BMAC (MÖ 2300-1700) ve Andronovo (MÖ 1800-1400) kültür bölgelerinin yayılım alanları.

wikipedia.org/wiki/Andronovo_culture

Prehistorik ve tarihsel veriler at kültürünün çekirdek bölgesi olarak İç Asya steplerini işaret etmektedir. Skjærvø ise Proto-Avestik devri BMAC⁷⁵ kültür devresine kadar geriye çekmektedir.⁷⁶ Öte yandan Avesta'nın en eski metinleri J.P. Mallory'nin genel olarak "Pontos-Hazar" kültürü adını verdiği, Karadeniz'in kuzeyinden Aral Gölü'ne kadar uzanan ve MÖ 2.bine ait *Sredny Stog*, *Srubnaya*, *Afanesyova* ve *Andronovo* gibi kültür bölgelerini kapsayan arkeolojik alanlarla da örtüşmektedir. Kurgan adı verilen mezarlarından tanınan "*Pontus-Hazar*" kültürlerinin ortak özellikleri, göçebe bir hayat sürmeleri ve at, sığır, koyun, domuz, keçi sürülerine ve evcil köpeklere sahip olmaları ve metalürjide ileri olmalarıdır. Kurganlardan elde edilen bilgilere göre *Pontus-Hazar* insanları, atları, sığırları ve koyunları kurban ediyorlardı. Adı geçen kültür bölgelerinde ölülerin yanında at kemikleri, at başı veya bezen tam bir at iskeleti konulmuştur. Kurganlarda ele geçen at kemiklerinin yanı sıra tekerlek ve savaş arabası izleri de Avestik metinlerle uyum içindedir.⁷⁷

Avesta'da adı geçen diğer hayvanlardan sığır (*gav*), köpek (*spa*), kurt (*vrkha*), tilki (*raōza*) gibi hayvanlar özel bir coğrafi sınır çizmek zordur. Koyun (*pasi*), keçi (*buza*), evcil ve yabani domuz (*hū / varəza*) gibi hayvanlar Yakın Doğu kökenli olmalarına rağmen isimleri Hint-Avrupa dilindedir⁷⁸. Eğer bu türlerin sınırlandırılabilceği belli bir coğrafya olsaydı kesin neticelere ulaşılabilirdi. Ancak adı geçen hayvanlar lokalizasyon için faydalı olmamaktadırlar. Gene de asıl yer belirleyici türler samur (*sāma*, İng. *sable*, Rus. *soboli*) ve kunduz (*bawrā*, İng. *beaver*, Rus. *bobr*) habitat olarak İran veya Yakın Doğu'da yaşamayan İç Asya-kuzey iklimi hayvanlarıdır. "Pontus-Hazar" kurganlarında bulunan yabani hayvanların kemiklerine bakıldığından Avesta'nın söz varlığıyla uygun şekilde, geyik, kurt, ayı, kunduz, porsuk, tilki, su samuru gibi hayvanları

⁷⁵ Bactria-Margiana Archaeological Complex-BMAC (MÖ 2300-1700)

⁷⁶ Skjærvø P.O "Avestan Quotations in Old Persian? Literatiy Sources of the Old Persian Inscriptions", Irano-Judaica IV, Jerusalem, 1999. s.7.

⁷⁷ Mallory, *age*, s.223-254.

⁷⁸ Hemen hemen bütün hayvan isimleri diğer Hint-Avrupa dilleriyle karşılanabilmektedir. Örneğin: köpek Rus. *sopaka*, domuz; İng. *hog*, inek/sığır İng. *cow*, kurt Litvanca *vilkas*, tilki; İsveççe *räv*, koyun Almanca, *busen gibi*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

avlandıkları görülmektedir⁷⁹. Vendidad bu hayvanlardan bazılarının avlanmasına yasaklar getirmiştir.

İran, Mezopotamya, Anadolu’da veya Hindistan’da antik çağlarda yaygın olarak yaşayan birçok hayvan türü ise Avesta’da anılmaz. Bunlar arasında bir zamanlar Dicle Nehri ve Hazar Denizi’nin güneyinde yaygın olarak rastlanan ve bu nedenle Latincesi *Panthera tigris virgata* olan Hazar kaplanı, Antik Çağda Mezopotamya ve İran’da yaygın olarak yaşayan bu nedenle Latince adı *Panthera leo Persica* olan Asya aslanı gibi dikkat çekici hayvanlar sayılabilir. Bir zamanlar Ön Asya’da yaygın olarak yaşayan ve Pers ordusunda da kullanılan filler⁸⁰ de Avesta’da anılmazlar. Avesta’nın bu hayvanlardan hiç söz etmemesi Aryanların göçlerden önce filleri hiç görmedikleri anlamına gelebilir. Zira tarih boyunca bütün insanları etkisi altında bırakmış aslan, kaplan, fil⁸¹ gibi hayvanlarla karşılaşmış bir topluluğun dilinde bu hayvanları tarif eden kelimeler olmaması ihtimali düşüktür⁸². Ayrıca bu boşluk, kurganlarda adı geçen hayvanların kemiklerine rastlanmamasıyla uyumludur.

Avesta Dilinin Arılığı

Avesta’nın coğrafyasını belirlemek için bir kez daha linguistik kanıtlara dönelim. Ama bu sefer Avesta’nın söz varlığını yabancı etkilerle sınavalım. Kutsal olsun olmasın bütün yazılı metinlerin söz dağarcığı o metnin yazıldığı dilin komşuları hakkında bilgi verir.⁸³ Kozmopolit bir İmparatorluğa hükmeden Perslerin bıraktıkları yazıtlar da yabancı sözcüklerle doludur. Örneğin Darius I (MÖ 522-486) meşhur Behistun yazıtında fethettiği yerleri sayarken *Bâbiruš* (Bâbil) *Arabâya* (Arabistan) *Armina* (Ermenistan), *Ufrâtuvâ* (Fırat Nehri) gibi yabancı coğrafi isimlerden bahseder⁸⁴. Yabancı kelimeler haricinde yabancı kökenli bazı formülasyonlara da Persçenin aksine Avesta’da rastlanmamaktadır. Örneğin Persçede kullanılan “krallar kralı” (Fars. şahlar şahı) anlamındaki “*çşyadiya çşyadiyanam*”⁸⁵ Assurca (MLKYN MLKA) kökenlidir.⁸⁶

Avesta bölümlerine bakıldığında ise genelde temiz bir Aryan dili kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Gāthālar saf bir Aryan lügatine sahiptir. Bu nedenle Gāthāların yabancı unsurların erişmediği çekirdek bir Aryan ülkesinde derlendiği düşünülebilir. “Genç Avesta” bölümlerinde Mezopotamya etkisi az da olsa hissedilmektedir. Örneğin Zerdüş’tün Gāthālarından Yasna 50/6’da din kelimesi *râzēng* kullanılmışken; diğer metinlerde (Ör. Yasna 2/13, 3/15) Samî kökenli *daēnā*⁸⁷ sözcüğü karşımıza çıkmaktadır. S.Nişanyan’a göre bu sözcük İran’ın eski sakinleri olan Elâmlılar vasıtasıyla İranîlere geçmiştir⁸⁸. Yer değiştiren toplumların yeni komşularından sözcük almaması düşünülemez. Bu açıdan Avesta’nın geç bölümlerinin Mezopotamya ve Elâm kültürlerinin etkisi altına girmeye başlaması bu metinlerin artık İran’da veya İran’a yakın bir alanda derlendiğini düşündürmektedir. Ancak Avesta’daki yabancı tesirler Persçe örneğiyle karşılaştırılmayacak ölçüde azdır. Bu nedenle Avestik metinlerin Mezopotamya medeniyetinin varlığının hissedildiği fakat Sâmi-Elâm etkilerinin tamamen hâkim unsur olmadığı bir coğrafyayı veya zamanı işaret ettiği söylenebilir. Aksi halde Bâbil, Assur, Susa gibi şehirlerin isimlerine veya izlerine bir şekilde Avestik metinlerde rastlanması gerekirdi.

⁷⁹ Mallory 229,243

⁸⁰ Asya Fillerinin Fırat havzasında yaşayan üyelerinin soyu MÖ I. Asırda tükenmiştir.

⁸¹ Sanskritçede *fil*’in karşılığı olarak 140 civarı kaplanın karşılığı olarak da 20’den fazla kelime kullanılmıştır-

⁸² Örneğin Kuran’da anılan hayvanlar tam olarak Arabistan Yarımadası’nın ve çevresinin faunasını yansıtmaktadır; Hecin devesi, fil, yaban eşiği, aslan vb.

⁸³ Örneğin Kuran’da Arapçaya komşu dillerden geçmiş, Süryânice, İbrânice ve Yunanca-Latince sözcükler vardır; dirhem (Yusuf 12/20), dinar (Âl-i İmran 3/75), burc (Nisa/78) ve iblis gibi.

⁸⁴ Behistun sütun 1/9-11, sütun 2/53, sütun1/92-93.

⁸⁵ Behistun Yazıtı sütun 1/1. Tolman, *age*, 1893, 55.

⁸⁶ Wieshöfer, *age*, s. 55.

⁸⁷ Assurca dîn, Arapça dîn

⁸⁸ S. Nişanyan, Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. Din Maddesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Avesta Yazısı

Ortaçağ'da yaşamış Mazdaist ve Müslüman yazarlar Zerdüş'tün Avesta'yı yazıya geçirdiğinde hemfikirdirler. Birünî, Zerdüş'tün Viştaspa'nın huzuruna elinde bir tomar parşömenle çıktığını ve Avesta'nın tüm halkların dillerinden daha fazla harf içerdiğini yazmıştır.⁸⁹ Birünî ve İbn'ül Esir'e göre Avesta, on iki bin adet sığır derisi üzerine altın harflerle yazılmış ve bu koleksiyon İştah'daki Mecusî Tapınağı'nda saklanmıştır⁹⁰. Mazdaist derlemelerinden biri olan Denkart'ta belirtildiğine göre İskender İran'ı işgal ettiği zaman bu tapınağı ateşe vermiş ve Avesta metinlerinin büyük kısmı yok olmuştur. Rivayete göre İskender'in yangından kurtulan bazı Avesta metinlerini Yunanistan'a götürmesinden asırlar sonra Parth Kralı Vologases (MÖ 80-51) ve Sāsāni Devletinin kurucusu olan Ardaşir I (MS 226-241), Avesta'dan geriye kalan tüm parçaların toplanması emrini vermiştir⁹¹. Bu derleme faaliyetinin daha sonraki asırlarda da devam ettiği ve Avesta'nın Sāsānilerin ünlü Şah'ı Hüsrev I Anuşirvān (531-579) zamanında son şeklini aldığı düşünülmektedir.⁹²

Geleneksel anlatımlara rağmen Avesta'nın Zerdüş't tarafından yazıya geçirildiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Çalışmamız boyunca Aryanların pastoral çobanlar olduklarını ve yazı sistemine sahip bulunmadıklarını belirttik. Zerdüş'tün çağında -hatta ondan asırlar sonra da- Aryanların bir yazı sistemine sahip olduklarına dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Avesta'da yazı yazmayı karşılayan belirgin bir fiil olmadığı gibi, *yazı*, *kalem*, *kitap*, *harf* gibi kelimeler de yer almamaktadır. Buna karşın *ezberden okumak* veya şarkı söylemek olarak çevirebileceğimiz net ve sık kullanılan bir fiil ($\sqrt{-sru}$) ve "ezberden okunan" şarkı-ilâhî (*gāthā*) sözcüklerine sahibiz. Örneğin Yasna 71'de Zerdüş't'e ayinlerin ezberlenmiş tam halinin ne olduğu sorulmaktadır. Visperad 15/2'de Yasnaların ezberlenişi ve kutsal okunuşunda eksilme ve ekleme olmaması dilenmektedir. Avestik toplumun göçebe geçmişi, Avesta metinlerinin -birçok göçebe halkta olduğu gibi- ezberlenen şiirler şeklinde nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir. Nitekim Wiesehöfer, İskender'in Avesta'nın orijinal metinlerini yakması hikâyesinin bu metinleri hafızlarında tutan rahipler sınıfının dağılması ve geleneğin kesintiye uğraması şeklinde yorumlanmasını önermektedir⁹³.

Aryanların da bir yazısı olması gerektiğini savunan ve bir Pers yazısı oluşturulmasını emreden ilk hükümdar Darius I (MÖ 522-486) Behistun yazıtında "Ahura Mazda'nın arzusu üzerine, bu benim oluşturduğum yazı biçimi (dir). Üstüne üstlük Ayence... ve o yazıldı ve bana okundu. Bunun üzerine onu bütün ülkelere gönderdim. İnsanlar (onu öğrenmek için) uğraştılar"⁹⁴ demektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Aryanların o güne kadar kendilerine ati bir yazıları bulunmamaktaydı. Zaten Perslerin kullandığı yazı Assur çivi yazısının bir tür uyarlamasıydı. Arkeolojik araştırmalarda da İran coğrafyasında veya civarında Aryanlar tarafından kullanılmış Pers yazı sisteminden daha eski bir yazının izine bu güne kadar rastlanmamıştır.

⁸⁹ Birünî, *age*, s.175.

⁹⁰ İbn'ül Esir, *age*, s.237, Birünî, *age*, s.176.

⁹¹ Denkart Kitap III, Fragman 420.

⁹² Ancak rivayetlere göre yeniden toparlanan Avesta metinleri bu sefer de Arapların İran'ı işgaliyle büyük zarar görmüştür. Zerdüş'tilerin aktarımına göre 21 cilt (*nask*) ve 348 bölümden oluşan Avesta'dan geriye sadece Vendidad adlı bölümün tamamı ve diğer Nasklardan da bazı parçalar kalmıştır. Kurtarılabilen metinler Zerdüş't inancına bağlı kalan topluluklar tarafından saklanmış, hafızalara kazınanlar yeniden yazıyla geçirilmişlerdir. Nitekim Avesta'nın günümüze ulaşan en eski el yazma nüshası 1278 tarihlidir. Bazı Zerdüş'tiler İslâmî İran'da yaşamak yerine Hindistan'a göç etmeyi tercih etmiş ve yanlarında Avesta'dan kalan parçaları götürmüşlerdir. Günümüzde Parsiler olarak tanınan bu topluluk Avesta'dan geriye kalanların modern araştırmacılara ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Zerdüş't Avesta - Darmesteter'in Önsözü- s.26-27.

⁹³ Wiesehöfer, *age*, s.149

⁹⁴ Wiesehöfer, *age*, s.39

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

İranlıların yazınsal geleneğe sahip olmamaları Pers yazınsın Mezopotamya'dan alınması gibi Avesta yazınsın da Aramilerden etkilenerek hazırlanmasından anlaşılabilir. Farklı dönemlerde oluşturulmalarından dolayı Pers yazısı ile Avesta yazısının hiçbir ortak noktası bulunmamaktadır. Avesta yazısı tarihsel olarak Pers çivi yazısından çok daha sonra MS. III. Asırda Sâsâniler tarafından yaratılmış yeni bir yazıdır. Avesta yazısı şeklen Arami yazısından etkilenmesine rağmen Sâmi yazılarının aksine Yunan yazısında olduğu gibi her sesli harfin belirtilmesine ve harflerin birleşmemesine dayalı bir düstura sahiptir ve bu özelliği onu “doğu” yazılarından ziyade Yunan-İtalyan yazı sistemine yaklaştırmaktadır. Zaten Avestik yazıdaki bazı harfler örneğin; *dhe* (𐬢𐬀), *the* (𐬢𐬀𐬎) *ghe* (𐬢𐬀𐬎𐬎) harflerinin Yunanca (δ), (θ), (γ) harflerinden alındığı görülmektedir.

Sonuç

Avesta metinleri farklı zamanlarda ve mekânlarda oluşmuşlardır. Bunu kanıtlayan bir dizi linguistik, tarihsel, dinsel veri bulunmaktadır. Bu metinler içinde diyalekt yönünden en arkaik özellikler gösteren Gāthâlardır. Yaştlar da dil yönünden olmasalar da içerik açısından muhtemelen Gāthâlar'dan daha eskidirler. Gāthâ ve Yaştların en azından MÖ 1200'lere yani Erken Demir Çağ dönemine kadar geriye uzanması muhtemeldir. Avesta'da Vendidad hariç kent uygarlığını çağrıştıracak bölümler olmaması bu teoriyi güçlendirmektedir. Buna rağmen Vendidad İran'da merkezi krallıklar kurulduğu bir zamana ait olmalıdır. Vendidad'ın dil ve içeriğinde Avesta'nın geri kalanıyla uyuşmayan bazı özellikler bulunması bu metnin daha yapay bir şekilde uzman bir ruhban kastı tarafından hazırlandığını düşündürmektedir.

Gathalar Ve Yaştlar yarı-göçebe bir toplumu yansıttığı için lokalizasyon açısından Avrasya steplerine daha çok uymaktadır. Avesta'daki fauna da İran'dan ziyade İran kuzeyini işaret etmektedir. Persçe ile Avesta dili arasındaki farklar ve Avesta'nın Sanskritçe ile ortaklıkları Avesta'nın bir doğu İran diyalekti olduğu tezini güçlendirmektedir. Avesta'nın Doğu İran diyalektiyle derlenmesi illâki Doğu İran'da son ve kesin şeklini aldığı tek başına kanıtlamaz. Avesta metinlerinin son şeklini, doğu İran diyalektini kullanan ama Medya ve Persia'da bulunan bir ruhban kastı tarafından verilme ihtimali de bulunmaktadır. Ancak Avestik toplumsal manzaranın arkaikliği İranlıların, İran'a yerleşmeden ve çeşitli kentler kurmadan önceki hayatına daha uygun olduğundan, Avesta'nın toplumsal söz varlığı bizi Doğu İran ve Baktria, Sogdiana bölgelerine yönlendirmektedir. Medce hakkında bilgimizin olmaması ise diğer bir göç yolu olarak öne sürülen Kuzey Batı İran'ın Avesta'nın oluşumundaki rolünü sağlıklı olarak değerlendirmemizi engellemektedir.

Avesta'nın arkaik metinleri muhtemelen MÖ 1200 civarında Baktria, Sogdiana ve Doğu İran bölgesinde derlenmeye başlanmış ve bu metinlere son şekil İran'da Parthlar-Sâsâniler devrinde verilmiştir. Ancak Parthlar-Sâsâniler devrinde yapılan müdahaleler ise o devrin günlük İrani diyalektlerinde değil kadim Avestik dilde yapılmıştır.

KISALTMALAR

İng.İngilizce

Rus.Rusça

Vd.Vendidad

Yt.Yaştlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

KAYNAKLAR

- AMMIANUS MARCELLINUS, Ammianus Marcellinus's Historia, English Trans. John C. Rolfe, Harward University Press, London Cambridge Massachusetts, MCMXXXV.
- BİRÜNİ, El-Âsâr'ül Bâkiye-Mâziden Kalanlar,Çeviren: Ahsen Batur, Selenge yayınları, İstanbul, 2011.
- BUNDAHİSHN (Great) Transletion; Behramgore Tehmuras Anklesaria, *Zand-Akash, Iranian or Great Bundahishn*, Published for the Rahnumae Mazdayasnan Sabha by its Honorary Secretary Dastur Framroze A. Bode. Bombay, 1954.
- DARMESTETER, James, Vendidad From *Sacred Books of the East*, American Edition, 1898.
- DĒNKARD, Translated by E. W. West, from *Sacred Books of the East*, Oxford University Press, 1897.
- ELIADE M, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt I, Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına, Çeviren Ali Bektay, Kabalcı Yayınevi 2003, İstanbul.
- FARROKH, K, Sasanian Elite Cavalry, Osprey Publishing, New York, 2005.
- FİRDEVSİ, Şehname Cilt I, Çeviren: Necati Lugal, MEB Yayınları, İstanbul, 1994.
- FRYE, N. Richard, *Antik Çağlardan Günümüze Orta Asya Mirası*, Çevirenler: Fusun-Tunç Tayanç, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009.
- GHIRSHMAN, Roman, Iran From the Earliest Times to the Islamic Conquest, Penguin Boks, Mitcham, Victoria, 1961.
- HERODOTOS, Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HERZFELD, Ernst E, Archaeological History of Iran, Oxford University Press, London, 1934.
- HERZFELD, Ernst E, Iran in the Ancient East, Oxford University Pres, London New York, 1941.
- İBN'ÜL ESİR, El Kâmil Fi't Tarih Cilt 1,Çevirenler: A. Ağırakça, A. Özaydın, Y. Apaydın, Z. Tüccar, B. Eryarsoy, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1985.
- JACKSON, A.V. Williams, A Avesta Grammar in Comparasion with Sanskrit, Stuttgart, W Kohlhammer, 1892.
- JACKSON, A.V. Williams, Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary, Stuttgart, W Kohlhammer, 1893.
- KANGA, Kavalji Edalji, English-Avesta Dictionary,Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909.
- MC KENZIE,D.N, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1986.
- MALLORY, J.P, *Hint Avrupalıların İzinde, Dil, Arkeoloji ve Mit*, Çev. Müfit Günay, Dost Yayınları, Ankara, 2002.
- MEVLANA, Mesnevî Cilt V, Nahifi Tercümesi MEB Yayınları, İstanbul, 2000
- MILSS, L.H. *Sacred Books of the East*, American Edition, 1898.
- OKLADNİKOV, A.P, "Tarihin Şafağında İç Asya", Çeviren: A. Şenel, *Erken İç Asya Tarihi*. Ed: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

-
- SIMS-WILLIAMS, Nicholas, Bactrian, <http://www.olc.pku.edu>.
- SIMS-WILLIAMS, Nicholas, Bactrian Documents from Ancient Afghanistan, 1997, <http://www.gengo.l.u-tokyo.ac.jp/~hkum/bactrian.html>,
- SKJÆRVØ, P.O, Aramaic in Iran, Aram Peridical, Vol 7, The Aramaeans, 1995.
- SKJÆRVØ, P.O “Avestan Quotations in Old Persian? Literatiy Sources of the Old Persian Inscriptions”, Irano-Judaica IV, Jerusalem, 1999.
- SKJÆRVØ, P.O. “The Videvdad: its Ritual-Mythical Significiance” The Age of The Parthian, Ed.V.Sarkosh Curtis and S. Stewart. The Idea of Iran Vol 2. London Middle East Institue.2007.
- TARAPOLOREWALA Irach J.I,Zerdüşť Dini, Zerdüşť’ün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm, Çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- TOLMAN Herbert Cushing, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, Cincinati,Chicago,Boston, Atlanta, 1893.
- WIESEHOFER, Josef, Antik Pers Tarihi, Çev. Mehmet Ali İnci,Telos Yayınları,İstanbul, 2003
- ZERDÜŞT, Avesta, Zerdüşťilerin Kutsal Metinleri, Çev. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2102.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

